

DOWN TO earth

milieu | mensen | meningen

 milieudefensie
voor veranderaars

Uitgave vereniging Milieudefensie
Friends of the Earth Nederland
jaargang 12 | oktober 2021

67

Plastic afval

weggegooid,
maar nooit weg

OPRUIMDIENST
met honden en kraaien

QUINOA EN THEE
Oer-Hollands!

KLIMAATDENKERS
Filosofen in actie

“We nemen ons kind mee naar buiten om hem in de wereld onder te dompelen. Om hem te laten voelen wat regen is voor een regenwoud. We zetten hem in de bergen, het bos en bij zee, iedere dag. Varens in zijn gezicht, pootjes in het mos. Zodat hij zich buiten net zo thuis voelt als in de woonkamer.”

Beeld: Adam Amir, filmmaker en fotograaf uit Vancouver

1. Rogier Alleblas, fotograaf. 2. Rinske Bijl, correcties. 3. Vincent Bijlo, column. 4. Michiel Bussink, Recept. 5. Carolien Ceton, hoofdredacteur. 6. Marten van Dijk, fotograaf. 7. Robert Elsing, fotograaf. 8. Renske de Greef, strip. 9. Anne Havelaar, redacteur. 10. Hidde Jansen, freelancer. 11. Janneke Juffermans, freelancer. 12. Katja Keuchenius, freelancer. 13. Wendy Koops, Media. 14. Emma Meelker, freelancer. 15. Marjan Peters, art-direction en vormgeving. 16. Michael Rhebergen, fotograaf. 17. Bas van der Schot, cartoon. 18. Thomas van Slobbe, column. 19. Pépé Smit, illustrator Uitgesproken. 20. Roos van Tongerloo, redacteur. 21. Hans Wetzels, freelancer. 22. Marianne Wilschut, Kort. 23. Hilde Wijnen, Consument.

Harpo 't Hart wil dat we luisteren naar de Noordzee 8

In de Europese denktraditie wordt een scheiding aangebracht tussen en mens en natuur. Een achterhaald idee, volgens Harpo 't Hart. De Noordzee zou een stem moeten hebben en moeten worden vertegenwoordigd in het parlement. "Landen en bedrijven zijn ook niet-menselijke rechtspersonen. Waarom de zee dan niet?"

14 Tropisch van eigen bodem

Als we in Nederland nu eens thee, bananen en quinoa konden kweken, zou dat veel wat voedselkilometers schelen. Precies de reden dat een aantal kwekers het gewoon is gaan proberen. En warempel, het lukt: "We hebben al 750.000 kopjes thee bij de mensen gebracht."

28 Kijken, niet kopen

Bekijk een stilleven van zachtglanzende uien met bloedrode besjes en een antiek aandoende groene buikfles... En een kapotte iPhone. Fotograaf Rogier Alleblas is de massaconsumptie zat. Hij doet er niet meer aan mee: "Soberheid is niet alleen duurzaam; voor mij is het ook een vorm van geluk."

18 Vriendin van de aarde

Sommige leden van Milieudefensie hebben wel een heel goed verhaal: Leonie van der Maesen (95+) zet zich al sinds de jaren tachtig met hart en ziel in voor de bossen, bij Friends of the Earth International en Milieudefensie. "Ik denk steeds weer: wat kan ik betekenen voor de anderen die het werk doen? We doen het samen. Bij Milieudefensie hebben ze dat begrepen."

21 De Activist Denken over een betere wereld

Hoe kijken filosofen en ethici naar de relatie tussen mens, dier, en planeet? Zien ze zichzelf als veranderaar? Voormalig Denker des Vaderlands René ten Bos probeert orde te scheppen in het complexe klimaatdebat. Hoogleraar Ethiek Ingrid Robeyns wil een eerlijke verdeling van de klimaatlasten. Dierfilosoof en schrijver Eva Meijer pleit voor een rechtvaardige planeet voor alle levende wezens.

Tekst: Hidde Jansen Beeld: Robert Elsing

22 Rivierplastic

We weten al sinds 2015 dat in geen andere rivier ter wereld zoveel plastic werd gevonden als in de Rijn. Ondertussen neemt de troep toe en blijft het beleid uit. "Er moet echt méér onderzoek worden gedaan naar de effecten van plasticvervuiling op het rivierleven en de dieren in de uiterwaarden."

en verder

- 02 Het citaat: Jong geleerd
- 06 Brieven
- 06 Schot
- 07 Strip
- 10 Kort
- 12 Groene maatregelen: Isolatievouchers
- 13 Commentaar: Klokhuis
- 38 Recensie: Een introductie in carnisme
- 39 Media: Reaction
- 41 Recept: Oogstsoep
- 42 Consument: Duurzaam doodgaan
- 47 Vincent Bijlo: de Paus

32 Hondenbaan

Riem af, vestje aan en gaan: labrador Joy duikt de struiken in, op zoek naar blikjes en flesjes. De hond vindt het hartstikke leuk, zegt haar baas. Ze jaagt graag. Of haar prooi nou een dier, een tak of een frisdrankblikje is. Toch zit het niet iedereen lekker: moeten we dieren ónze zooi laten opruimen?

Wil je iets kwijt? Schroom niet en schrijf ons. We houden ons het recht voor brieven te selecteren of in te korten. Reageren kan via e-mail: redactie@downtoearthmagazine.nl of per post: Postbus 19199, 1000 GD Amsterdam.

Duurzaam schoonmaken

Veel informatie, maar ik zie door de bomen het bos niet meer. Jammer dat er geen concrete aanbevelingen worden gedaan. Ik brei of haak van juten tomatentouw mijn schuursponsjes, voor de rest heb ik nog geen oplossingen.

Anne Marie Bosch-Cornelisse, in reactie op *De consument: Hoe groen is je poetshulp* uit *Down to Earth* #66

Bladblazer of bezem?

Interessant zou zijn een wedstrijd tussen iemand met een bladblazer en een straatveger met een berkentakbezem bij het verwijderen van boombladeren.

Ruud, in reactie op *De consument: Hoe groen is je poetshulp* uit *Down to Earth* #66.

Herplantplicht

Je zou kunnen invoeren dat voor iedere boom, die ondanks alles toch wordt gekapt, minstens een andere boom moet worden gepoot. En dat voor bomen van een bepaalde dikte twee bomen moeten worden geplant, voor nog dikkere

bomen drie, enzovoort. Dit zou je wettelijk kunnen vastleggen. Uiteraard in de hoop dat er dan minder wordt gekapt. **Kees Quaadgras, in reactie op Groene Maatregelen: Kun je rekenen met de waarde van bomen?** uit *Down to Earth* #66.

Meer bossen graag

Ik denk dat elke vorm om mensen zich bewust te laten worden van het feit dat we bossen nodig hebben, zeer toe te juichen is. En bossen zoals mevrouw Chabot ze wil, wil ik ook graag. Maar zolang de politiek niets doet en Europa weinig, vind ik dat we dit zeker in steden kunnen doorzetten. Wat ook heel goed kan helpen, is lezen. Bijvoorbeeld de boeken van Peter Wohlleben, te beginnen met *Het geheime leven van bomen*.

Olga de Herder, in reactie op *Iedereen een eigen minibos* in *Down to Earth* #65.

Zet een heg om zonneparken

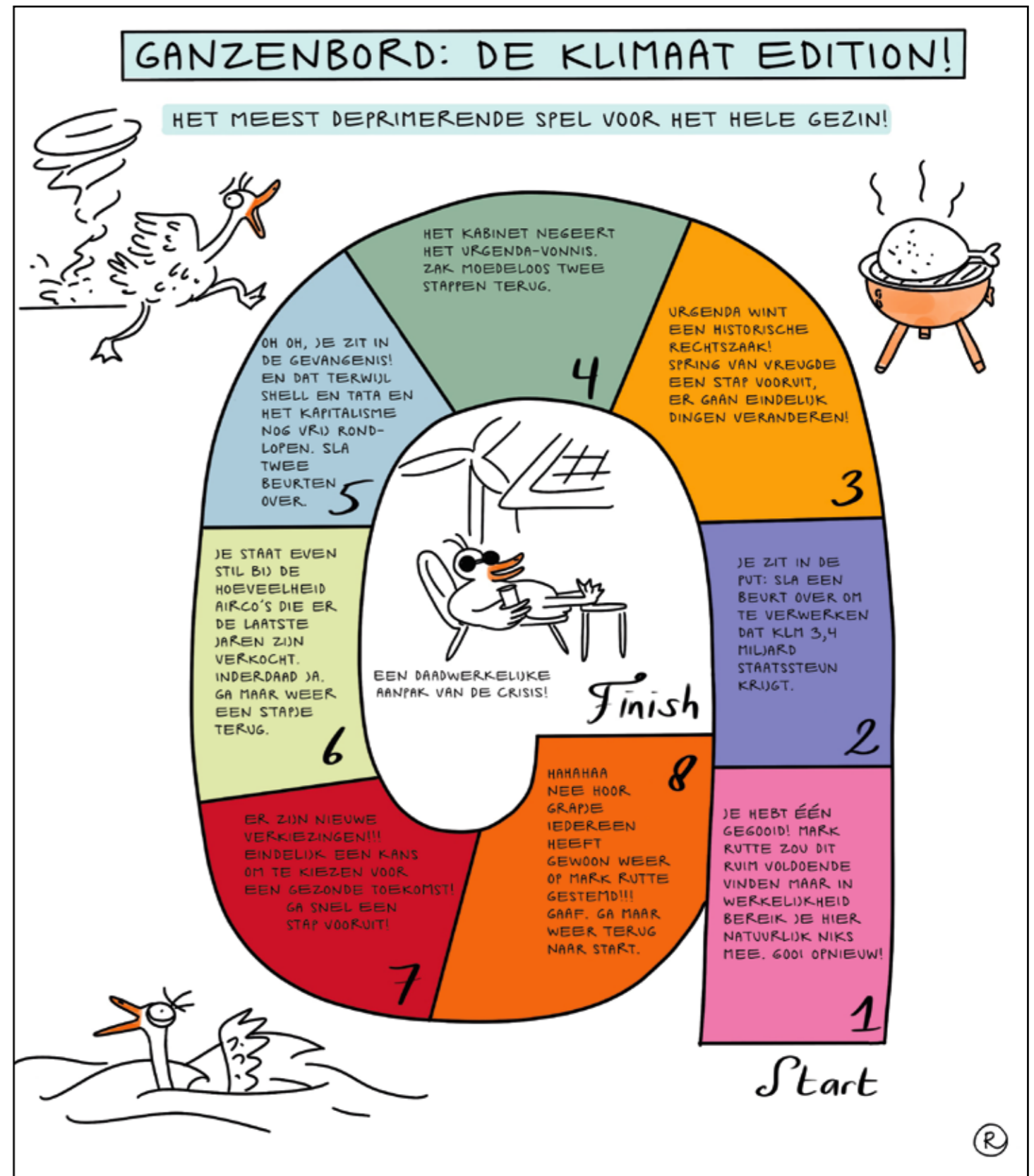
Met interesse heb ik het artikel *De heg was weg* in het augustusnummer van *Down to Earth* gelezen. Eén aspect heb ik echter gemist: het landschap wordt de laatste jaren sterk vervuild door weilanden vol zonnepanelen. Op zich natuurlijk goed om zo energie op te wekken, maar het wordt er niet fraaier op. Al vaker heb ik me afgevraagd of het niet mogelijk is om dergelijk weilanden te omzomen met struiken/heggen, zodat het zicht op de zwarte glimmende dingen wordt ontnomen. Bij voorkeur natuurlijk vrijwillig, maar als dat niets oplevert, dan zal het aanbrengen (en onderhouden) van heggen een voorwaarde moeten worden voor het verlenen van een vergunning voor het plaatsen van zonnepanelen. Ik begrijp dat dan meteen wordt gezegd dat dat mogelijk ten koste gaat van het rendement, maar dat is dan maar een tegemoetkoming aan allen die langs deze zwarte velden lopen/rijden. Ze hoeven ook niet hoog te zijn: als je er maar niet overheen kijkt.

Wim van der Stouwe

Grind eruit, groen erin

Misschien is het een idee om bekendheid te geven aan hoe een oprit er ook uit kan zien. Vorig jaar heb ik de steenslag uit het midden verwijderd en nieuwe aarde toegevoegd. Vervolgens heb ik die beplant met diverse soorten planten zoals sedum. Het is een mooi gezicht hoe alle insecten van deze planten genieten. Alhoewel er momenteel maar heel weinig insecten te bekennen zijn, enkel hommels en diverse soorten bijen. Maar ja, in ieder geval hebben ze hier wat te eten.

Ada van Binsbergen

Schot

“Ook de Noordzee heeft rechten”

Geluidskunstenaar Harpo 't Hart is een van de initiatiefnemers van de Ambassade van de Noordzee. Die wil de Noordzee zelf te laten meepraten in besluitvormingsprocessen. In het parlement, bijvoorbeeld, door vertegenwoordigers in te zetten. Tekst **Janneke Juffermans**

Beeld **Pépe Smit**

Harpo 't Hart heeft een flesje van het parfum Zeelucht meegenomen naar het interview. Het luchtje is samengesteld door geurkunstenaar Frank Bloem, met verschillende geurtonen van de Noordzee. Bij het ruiken van de geur voel ik een verfrissing die ik inderdaad associeer met een gevoel dat bijna iedere Nederlander kent: met je hoofd in de wind aan de kust staan. Het parfum is een van de initiatieven van de Ambassade van de Noordzee, waar 't Hart een van de ambassadeurs van is. Een geur die mensen de Noordzee laat ervaren “zodat ze belichaamde kennis over de zee kunnen opdoen.”

Waarom is het belangrijk dat mensen de zee ervaren?

“Om het voorbeeld van die geur maar te gebruiken: Frank Bloem, de geurkunstenaar, heeft veertig geuren uitgesplitst. Een van die geuren ruikt naar doorgekookte spruitjes, veroorzaakt door een molecuul dat vrijkomt als algen aan fotosynthese doen. En als er veel algen zijn, is dat een teken dat de zee niet in evenwicht is. Die geur kan ik nu onderscheiden als ik aan zee ben, waardoor ik beter kan weten hoe het met de zee gaat. Door die belichaamde kennis kun je niet alleen de zee leren kennen, maar haar ook vertegenwoordigen.”

Heb je nog meer voorbeelden?

“Landschapsarchitect Thijs de Zeeuw is bezig met het ontwerp van een ‘palingpark’

bij het Oosterdok waar mensen met de palingen kunnen snorkelen of ze van de kant bekijken. Hij onderzoekt hoe je Amsterdam inclusiever kan maken voor palingen. De paling is ten slotte ook een Amsterdammer. En een bedreigde diersoort bovendien. Hoe kunnen we de infrastructuur van de stad zo inrichten dat de paling gemakkelijker door de sluisen kan, de stad in, en weer terug naar zee?”

Waarom is het zo belangrijk dat de zee een stem krijgt en vertegenwoordigd wordt in het parlement?

“Dat heeft een filosofische component: in de Europese traditie wordt een scheiding aangebracht tussen mens en natuur. Daarbij hebben we de mens centraal gesteld. Het vervelende van dat antropocentrische denken is dat de notie van wie een mens is en dus als zodanig behandeld moet worden, niet op alle mensen van toepassing is. Zo hebben ongedocumenteerde mensen niet eens dezelfde rechten als andere mensen. Volgens filosoof Bruno Latour, is die strikte scheiding dan ook een achterhaald idee. Bovendien: ook niet-menselijke entiteiten, zoals haringen, garnalen en de lucht – om even bij de zee te blijven – hebben belangen en rechten. Die moeten meegenomen worden in de besluitvorming. Daar hebben we vertegenwoordigers voor nodig die hun belangen naar voren brengen. We zijn op zoek naar een manier van samenleven waarbij we accepteren dat dingen, en dus de ook de natuur, van zichzelf zijn. Zichzelf mogen

bezitten. Als de natuur intrinsieke waarde heeft, dan moet je de besluitvorming zo inrichten dat die intrinsieke waarde gewaarborgd wordt. En dat is helemaal niet zo'n gek idee: landen en bedrijven zijn ook niet-menselijke rechtspersonen met rechten. Waarom de zee dan niet?”

Maar hoe weet je nu of de Noordzee het met haar vertegenwoordigers eens is?

“We blijven natuurlijk mensen. Er zijn dingen met een eigen leven die we niet helemaal kunnen doorgronden. Zo kunnen we nooit weten hoe het is om als teek aan een tak te hangen en je naar beneden te laten vallen als er een mens langskomt. Helaas is het zo dat we vanuit ons antropocentrische, humanistische denken ervan overtuigd zijn van dat we dat allemaal wél kunnen weten. Juist omdat we het niet weten, moeten we zorgvuldig zijn met onze besluiten die de andere entiteiten aangaan en is het belangrijk om te weten wanneer het goed en minder goed gaat met ze. In dit geval de zee. Je moet tot de orde geroepen kunnen worden door datgene wat je vertegenwoordigt. Daarom moet je goed luisteren. Omdat de Noordzee geen mentaal spreekt, is de manier waarop we naar haar kunnen luisteren een zoektocht. We willen uiteindelijk methodes aandragen die daarbij helpen.”

Kunt u eens een voorbeeld geven van een situatie waarin de zee een vertegenwoordiger miste?

“Denk aan de containerramp in de Waddenzee. Je kunt er nu niemand verantwoordelijk voor houden, omdat dát pas gebeurt als er gedupeerde mensen zijn gevonden. Dit containerschip heeft het gebied schade berokkend en dus de intrinsieke waarde ervan aangetast. Namens de Noordzee kun je dan een zaak beginnen tegen de verantwoordelijken voor de containerramp.

Ziet u de zee en onszelf ook als onderdeel van dezelfde samenleving?

“Precies! De Ambassade van de Noordzee is op die gedachte gestoeld. De zee wordt makkelijk gevuld met windmolens, olieplatforms et cetera, maar is onderdeel van Nederland. Niet van ons, maar van haarzelf. En uiteraard: ik weet ook niet precies wat de Noordzee wil. Dat zijn we met de ambassade aan

het onderzoeken. Daarbij gaat het volgens mij om de combinatie van kennis: wetenschappelijk onderzoek, ervaringskennis, belichaamde kennis, verhalen en verbeelding. Daarom kiezen we voor de samenwerking met kunstenaars. Vaak is een cijfermatig of een alarmistisch wetenschappelijk verhaal moeilijker te snappen, terwijl een belevingsverhaal veel makkelijker bij mensen aansluit.”

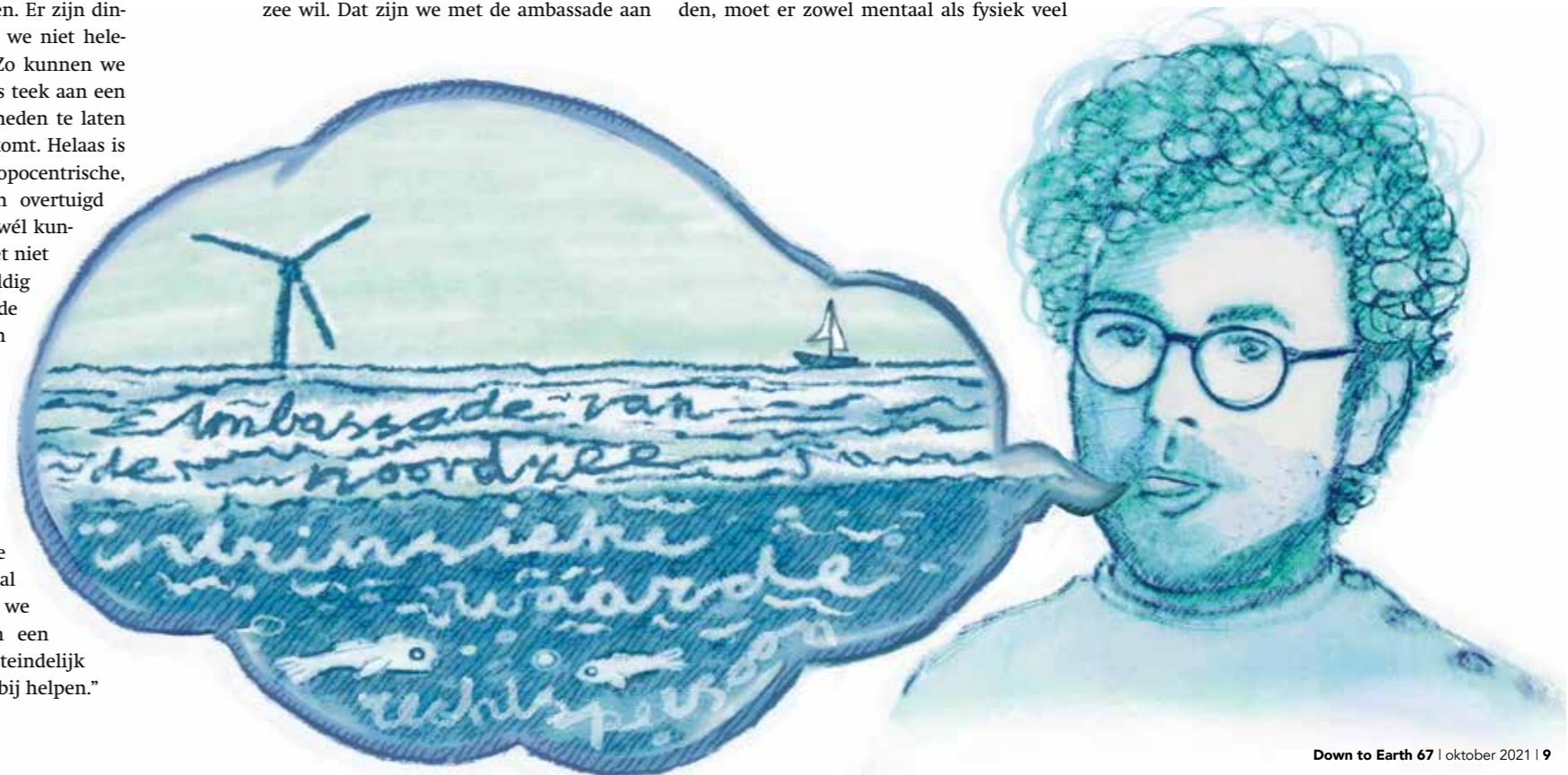
Er zijn binnen de natuurbeweging ook stemmen die zeggen dat we de natuur moeten afsluiten en met rust laten. Jullie vinden juist dat we dat niet moeten doen en ons op samenleven richten. Leg eens uit?

“Het kost heel veel energie om natuur en mens te scheiden. Denk aan het idee van het hek rond Friesland of rondom natuurgebieden. Om die scheiding in stand te houden, moet er zowel mentaal als fysiek veel

gebeuren. Daarom denken we dat als de rechten van de natuur gewaarborgd zijn, integratie ook meer mogelijk is.”

Hoe reageren beleidsmakers op het idee van de Noordzee in het parlement?

“Verschillende beleidsmakers zijn enthousiast en het gedachtegoed van Latour, ons startpunt, wordt zelfs beschreven in de krant van GroenLinks. We zijn nu overigens nog niet uitgesproken aan het lobbyen voor de Noordzee in het parlement. We willen eerst wat vaste grond onder de voet krijgen met ons onderzoek naar het ervaren van de zee en dat vertalen met de ambassade.” □

AFRIKA

Bedreigd tropisch bergbos slaat meer CO₂ op dan gedacht

Uit nieuw onderzoek blijkt dat Afrikaanse tropische bergbossen nog meer CO₂ opslaan dan het Amazonewoud. De onderzoekers schrijven in wetenschappelijk tijdschrift *Nature* dat ze verrast waren toen ze ontdekten hoeveel koolstof in tropische bossen op de bergen van Afrika was opgeslagen. Ze verwachtten dat het klimaat in de bergen zou leiden tot koolstofarme bossen. Dat blijkt niet het geval: per hectare tropisch bergbos wordt 150 ton koolstof opgeslagen. Dat is vergelijkbaar met de uitstoot van 100 huishoudens gedurende een jaar. Hoewel deze bossen essentieel zijn in het tegengaan van klimaatverandering worden ze in rap tempo gekapt. In de afgelopen 20 jaar is 0,8 miljoen hectare bos verloren gegaan, vooral in de Democratische Republiek Congo, Oeganda en Ethiopië. Daardoor is meer dan 450 miljoen ton CO₂ uitgestoten in de atmosfeer. Met het huidige ontbossingstempo zou tot aan 2030 nog eens 0,5 miljoen hectare van deze bossen verloren gaan.

NEDERLAND

Doorstart voor De Kleine Aarde als De Plaetse

Het terrein van De Kleine Aarde in Bostel wordt verbouwd tot kenniswerkplaats, waar de ontwikkeling van een duurzaam voedselsysteem centraal staat. Onder de naam De Plaetse zullen boeren, burgers, ondernemers, onderzoekers en kunstenaars die werken aan de transitie van ons voedselsysteem, worden samengebracht. Het idee hiervoor is afkomstig van Stichting Herenboeren

Nederland en Stichting De Kleine Aarde. De naam Plaetse betekent open ruimte. Vroeger ontmoetten boeren elkaar voor overleg ook op een plaetse. Problemen als het stikstofoverschot en klimaatveranderingen bieden genoeg stof tot bijpraten en van elkaar leren, is de gedachte achter het nieuwe centrum. De Kleine Aarde werd in 1972 gesticht door Sietz Leeflang en was decennialang

een begrip op het gebied van milieu en duurzaamheid. In 2011 sloot het centrum zijn deuren. In het oude milieucentrum zullen straks trainingen worden gegeven en evenementen worden georganiseerd. Ook komt er een proefboerderij. De gemeente Bostel heeft zijn fiat aan het initiatief gegeven, dat 5 miljoen euro gaat kosten. De financiering daarvan is nog niet helemaal rond.

Australië: Ondanks beloften steken banken als Deutsche Bank toch geld in omstreden nieuwe kolenmijn Adani +++ **Natuur** kan uitstoot van enorme bosbranden niet meer compenseren +++ **Chili:** Parlement stelt voor om ecocide strafbaar te stellen +++ **China:** Afrikaanse varkenspest laait opnieuw op +++ **Faeröer:** Woede over massaslachting van 1500 dolfinen +++ **Griekenland:** Bijhouders overwegen emigratie na nieuwe reeks bosbranden +++ **Ierland:** Ban op verkoop van vervuilende vaste brandstoffen voor huishoudens +++ **IJsland:** Fabrik die CO₂ uit de lucht vangt, geopend +++ **Indonesië:** Rechtbank stelt burgers in het gelijk die overheid aansprakelijk stellen voor gevaarlijke luchtvervuiling in Jakarta +++ **Koeweit** begint met recyclen autobanden op immense stortplaats +++ **Latijns-Amerika:** Parana-rivier door

NEDERLAND

Pensioenfondsen stappen uit fossiel

Twee grote Nederlandse pensioenfondsen investeren niet langer in gas, olie en kolen. Dit vanwege de klimaatverandering. Het gaat om Pensioenfonds Horeca & Catering, dat meer dan 1,3 miljoen deelnemers telt, en pensioenfonds PME, dat de pensioengelden van zo'n 630.000 medewerkers in de metaalektrosector beheert. Beide fondsbeheerders stoppen naar eigen zeggen uit principiële reden met investeren in fossiele brandstoffen. Het rendement van de fondsen zal er naar verwachting niet onder lijden. Fossiele aandelen zijn niet per se een betere belegging, beargumenteren twee Groningse onderzoekers in het wetenschappelijk tijdschrift *Climate Policy*.

ITALIË

Voetballer Serie A voert klimaatactie

Sampdoria-middenvelder Morten Thorsby heeft zijn rugnummer 18 ingewisseld voor rugnummer 2. De Noorse speler doet dat om aandacht te vragen voor klimaatverandering. Nummer 2 is een verwijzing naar het Klimaatakkoord van Parijs, waar werd afgesproken om het opwarmen van de aarde onder de 2 graden te houden. "Er is een grote klimaatcrisis en ik speel voetbal. Dat rijmt niet met elkaar voor mij", licht de 25-jarige Thorsby, die eerder bij SC Heerenveen speelde, toe in een Noorse podcast. "Het gaat om bewustzijn. Dat mensen zich bewust zijn van de gevolgen van de keuzes die ze maken."

Foto: Peter Herridge / SWNS

VERENIGDE STATEN

Acht jaar cel voor milieuactiviste

De 39-jarige milieuactiviste Jessica Reznicek is onlangs veroordeeld tot 8 jaar gevangenisstraf, wegens sabotage van de aanleg van de Dakota Access-pijpleiding in 2016. De federale rechter oordeelde dat dit een daad van terrorisme was, waardoor de strafmaat 5 jaar hoger uitviel dan gebruikelijk. Reznicek saboteerde in 2016 samen met Ruby Montoya meerdere malen de aanleg van de omstreden oliepijpleiding, onder andere door

het in brand steken van pijpleidingconstructieapparatuur. De daders van die sabotageacties werden aanvankelijk niet gevonden, maar in 2017 maakten de twee activistes bekend dat zij achter de acties zaten. Reznicek zei dat zij de constructie van de pijpleiding had gesaboteerd uit vrees dat deze het grondwater zou verontreinigen. De zaak tegen haar mede-activiste Ruby Montoya loopt nog.

NEDERLAND

Shell misleidt met reclame voor CO₂-neutrale rit

Oliereus Shell misleidt automobilisten door hen voor 1 cent extra per liter benzine een CO₂-neutrale autorit te beloven, oordeelt de Reclame Code Commissie. Tijdens de campagne 'Maak het verschil. Rij CO₂-neutraal' kunnen automobilisten bij tankstations van Shell per liter brandstof een cent extra betalen. Dat bedrag wordt door Shell onder meer gebruikt voor bosbehoud en het aanplanten van nieuwe bomen. Volgens de Reclame Code Commissie kan Shell niet hard maken dat daarmee de CO₂-uitstoot helemaal wordt gecompenseerd. De uitspraak van de reclamewaakhond is een overwinning voor negen studenten van de Vrije Universiteit. Zij dienden een klacht in, met steun van Greenpeace en het initiatief Reclame Fossilvrij, omdat ze niets geloofden van de suggestie dat automobilisten voor een kleine meerprijs klimaatneutraal de weg op kunnen.

droogte naar laagste peil sinds 1944 +++ **Nederland:** Acht grote boerenorganisaties steunen Greenpeace in verzoek om extra stikstofmaatregelen +++ Fries afvalbedrijf maakt van vieze luiers schoon biogas +++ Honderden betogers in Fries dorpje Ternaard tegen gaswinning in Waddenzee +++ **Verenigde Staten:** Texaanse lanceringsite van Elon Musks SpaceX bedreiging voor zeldzame wilde diersoorten +++ **Wereld:** Medische vakbladen: klimaatverandering grotere bedreiging gezondheid dan Covid-19 +++ State of the World's Trees: Een derde van de boomsoorten met uitsterven bedreigd +++ Recordaantal van 227 milieuactivisten vermoord in 2020 +++ **Zweden:** Zweeds bedrijf Hybrit levert eerste partij staal gemaakt zonder kolen +++

Duurzame maatregelen stuiten vaak op weerstand. De uitvoering zou te duur zijn of sommige mensen duperen, terwijl de voordelen voor het milieu twijfelachtig zijn. Onzin, zeggen milieclubs: de baten zijn de kosten meer dan waard. *Down to Earth* bekijkt groene regels van alle kanten. Deze keer: isolatievouchers.

De isolatievoucher

Nederlandse huizen moeten nodig geïsoleerd worden. Het liefst de meest tochtige woningen eerst. Met een isolatievoucher voor huiseigenaren kan de overheid dat stimuleren. Gaat het geld dan niet alleen naar mensen die toch al wilden investeren in isolatie?

Tekst **Katja Keuchenius** Beeld **Shutterstock**

Er moet meer geïsoleerd worden. Daar is bijna iedereen het over eens. In maart dit jaar pleitten Koninklijke Bouwend Nederland, de Consumentenbond, Natuur & Milieu en de Nederlandse Vereniging Duurzame energie samen voor een nationaal isolatieprogramma. Onderdeel daarvan is de isolatievoucher: een bon van waarschijnlijk 2.000 euro, die wordt uitgedeeld aan huiseigenaren, met een looptijd van zo'n 2 jaar. Demissionair minister Kajsa Ollongren van Binnenlandse Zaken waarschuwde eerder dat er weinig geld is om isolatiesteun uit te breiden. De subsidiepotjes zijn al leeg. Ze verwees bovendien naar een enquête van het WOON-onderzoek uit 2018 waaruit blijkt dat 63 procent van de woning-eigenaren van 2013 tot 2018 had geïnvesteerd in minimaal één vorm van energiebesparing, klein of groot. We isoleren dus al

flink, zou je denken. En dat is ook niet gek. “Investeren in isoleren levert de bewoner drie keer voordeel op: een lagere energierekening, een comfortabel huis en een betere prijs bij verkoop van de woning”, zegt Olaf van der Gaag, directeur van de Nederlandse Vereniging Duurzame Energie. Is zo'n voucher dan wel nodig?

Eerst de tochtige woningen

Ja, zegt Wilma Berends van Natuur & Milieu. “Als we in het huidige tempo doorgaan, zijn woningen pas in 2100 goed geïsoleerd.” Bovendien kunnen de vouchers ook huiseigenaren zonder spaargeld in beweging krijgen. “In bestaande subsidies zitten best hoge drempels. Je hebt vooraf geen zekerheid of je je geïnvesteerde geld terugkrijgt. Mensen zonder spaargeld maken daar dus weinig gebruik van.” Dat er dan ook ‘free riders’ zijn – huis-

weg. “Met 2.000 euro kun je een hoop doen”, zegt Massar. “En daarna merk je dat de isolatie comfort biedt en je energielasten omlaag brengt.” Massar wil het isoleren slim faseren. “Pluk eerst het laaghangend fruit: woningen die in de jaren 70, 80 en 90 gebouwd zijn. Dan wacht je tot de technologie beschikbaar is om oudere huizen meer kostenefficiënt te isoleren, zoals woningen zonder spouwmuur.”

Het Verenigd Koninkrijk lanceerde in 2020 nog de *Green Homes Grant vouchers*, eenzelfde concept. Dat werd in 2021 weer stopgezet, omdat de uitvoering niet goed ging. Volgens Berends van Natuur & Milieu kwam dat omdat de vouchers een enorme piek in werk teweegbrachten: bouwbedrijven moesten zich voor de vouchers accrediteren, maar lieten dat na omdat ze meer dan genoeg werk hadden. Dat kun je volgens Berends deels voorkomen door de vouchers in fases uit te delen. “En je moet dus zorgen dat de markt meedoet.” Hoe dat moet, kan Massar nog niet zeggen. “Over de technische en organisatorische invulling wordt nu met Bouwend Nederland gesproken.” Wat hij wel weet, is dat alle bestaande bedrijven en nieuwe toetreders inderdaad keihard nodig gaan zijn. Tegelijkertijd zitten ook bouwbedrijven te springen om grotere opdrachten. “Zij willen niet huisje voor huisje verduurzamen, maar liever concepten verzinnen voor soortgelijke woningen, zoals isolatiepakketten om jaren-70-woningen makkelijk te verduurzamen”, legt Massar uit. “Dat vraagt bouwbedrijven wel investeringen in materiaal en fabrieken, dus ze moeten zicht hebben op een continue marktvrage. Dat soort impulsen zijn er nu nog weinig.” □

Niet huisje voor huisje

Koninklijke Bouwend Nederland ziet nu al dat bouwbedrijven consortia vormen. “Met allerlei specialisten en één aanspreekpunt voor huiseigenaren”, zegt persvoorlichter Richard Massar. Dat is vooral belangrijk voor mensen voor wie isolatie nog een ver-van-mijn-bedshow is. Een voucher helpt ze op

Klokhuis

Als middelbare scholier vond ik ontbijten te veel tijd kosten. Dat deed ik hooguit onderweg, met een stuk koek of een appel. Halverwege, ter hoogte van het grasveldje voor het verzorgingstehuis, gooide ik het klokhuis zo ver ik kon. Met een beetje geluk landde het in de struiken bij de parkeerplaats. Tot op de dag van het zoeken.

Na een flinke klokhuis-slinger van olympisch niveau, dook een agent op vanachter een bushok. “WAT WAS DAT?” Hij blokkeerde het fietspad en liet me afstappen. “Een appel”, zei ik. “EEN APPEL?”, vroeg de agent. Binnensmonds probeerde ik uit te leggen dat het inmiddels geen appel meer was, maar een klokhuis. “GEEN PLASTIC?”, vroeg de agent. Geen plastic, zei ik. Dat geloofde hij niet. Hij had iets zien glinsteren en vond dat het maar weinig weghad van een appel. “Ik kan het bewijzen”, zei ik, en liep over het grasveld richting de bosjes. Daar vond ik na ruim tien minuten wroeten het klokhuis. En een plastic flesje. Ik greep het klokhuis en haastte me naar de agent. Aan de kleur kon je nog zien dat het ging om een relatief vers exemplaar.

Ik kwam met opgeheven hoofd, maar te laat aan op school.

Met de tijd is de agent in kwestie in mijn herinnering verworden tot een onsympathiek figuur. Ik moet toegeven: onverdiend. Het lijkt op het eerste gezicht mooi spul, dat plastic, maar we komen er na gebruik amper nog vanaf. Daarom groeit de plastic troep zo snel, dat we het met opruimen niet meer kunnen bijbenen. Zeker in Nederland: de Rijn staat bekend als een van de meest vervuilde rivieren ter wereld. (P.22)

Gelukkig kunnen we rekenen om mensen die in actie komen als beleid uitblijft (of dieren! P.32). Vrijwilligers vissen het vuil uit het water en van de oevers en creatieve ondernemers verwerken het afval tot iets nieuws. Als de knop niet omgaat bij de overheid, geven we een voorzet. We moeten met z'n allen anders leren denken, dan moeten ze in Den Haag wel mee. Zoals fotograaf Rogier Alleblas, bijvoorbeeld. (P.28). Met zijn foto's werpt hij een nieuw licht op de nare gevolgen van massaconsumptie, maar in het dagelijks leven houdt hij het eveneens liever sober. Waarom een nieuwe camera als de oude het nog doet? Volgens kunstenaar en theatermaker Harpo 't Hart hebben we voor een paradigmashift meer en nieuwe stemmen nodig. (P. 8). Zo heeft de Noordzee flink wat te zeggen en willen de palingen dat er ook eens naar hen geluisterd wordt. “Het zijn ten slotte ook Amsterdammers.”

Ik nodig de zee en de paling van harte uit voor een bordje quinoa een kopje thee. Sans gêne, want dat spul wordt tegenwoordig gewoon om de hoek verbouwd. (P.14). Meneer agent mag ook komen. Toffe peer.

Roos van Tongerlo, redacteur

Wat hebben thee en quinoa met elkaar gemeen? Het zijn beide tropische gewassen die behoorlijk succesvol in Nederland worden geteeld. Met alle daarbij behorende voordelen. Tekst Anne Havelaar Beeld Quinoa Holland en LocalTea

Eigen oogst eerst

Wat je eet, bepaalt voor een flink deel je CO₂-voetafdruk. Reden genoeg om zoveel mogelijk lokaal geproduceerd voedsel te eten. Maar wat nu als je erg van quinoa houdt, of een theeleut bent? Moet je dat als rechtgeaarde lokale eter dan uit je dieet schrappen? Steeds meer Nederlandse telers proberen hier exotische gewassen als papaja, thee of quinoa te verbouwen. Ook dát kan. *Down to Earth* sprak met een quinoaboer uit Flevoland en een theeman en -vrouw uit Brabant.

Quinoa uit Flevoland

Quinoateler Corné Overbeeke ontdekte de zaadjes in 2014 in de Verenigde Staten, waar hij voor zijn werk als softwareverkoper regelmatig kwam. Overbeeke: "Ik probeer gezond te leven en kreeg genoeg van al het ongezonde eten daar. Op zoek naar verantwoorde alternatieven, kwam ik bij saladebarretjes terecht, waar quinoa een hype was. Het was duidelijk erg gezond en ik vond het ook heel lekker." Terug in Nederland verdiepte hij zich erin en ontdekte dat quinoa

oorspronkelijk uit Zuid-Amerika komt, waar het veel gegeten werd door de armere delen van de bevolking. "Quinoa bevat veel eiwitten en mineralen, dus het geeft lang een verzadigd gevoel", aldus Overbeeke. "Maar toen het zo populair werd in het westen, werd het allemaal geëxporteerd, met als gevolg dat er niet genoeg quinoa meer was voor de eigen bevolking. Die koos toen voor goedkoop fast-food, met alle gevolgen van dien." Bovendien moest al die quinoa ook met vervuilende containerschepen worden vervoerd, wat de *carbon footprint* van het gewas flink vergrootte. Overbeeke: "Allemaal redenen om wat je hier in Nederland wilt eten, ook hier te telen."

Als zoon van een akkerbouwer uit Dronten zag Overbeeke al snel mogelijkheden. "Mijn vader verbouwt onder andere aardappelen en granen. Ik dacht: wat als we hier nu eens een veldje quinoa inzaaien? Flevoland heeft fantastische vruchtbare grond, dus dat zou het probleem niet zijn. Het enige was dat we op zoek moesten naar planten die bestand zijn tegen ons klimaat." Na een paar proefjes met verschillende rassen vond hij een ras uit

Denemarken dat was ontwikkeld om te groeien in Noord-Europese omstandigheden. Overbeeke: "Dat ging beter, maar het blijft complex en we blijven afhankelijk van de natuur. Als je pech hebt, is na een hagelbui zo een heel perceel naar de knoppen."

Natte zomers

Wat in 2015 begon als hobbyproject met zijn vader, is uitgegroeid tot een familiebedrijf met ongeveer 8 hectare aan quinoaplanten: Quinoa Holland. Dat ging niet zonder slag of stoot. Overbeeke: "Vooral de regen en de kou zijn een probleem voor de planten. De vorige droge zomers waren top voor ons, maar 2021 was dramatisch: in het voorjaar hadden we vorst en hagel en de zomer was heel nat. Het oogsten van quinoa gebeurt in september. Dan moet het niet regenen. Je kunt geen natte zaadpluimen oogsten, dan gaan

ze schimmelen. Quinoazaden rijpen niet allemaal gelijk, dus begin september hadden we nog veel groene stengels. Ik vrees dat de opbrengst dit jaar wel flink minder zal zijn dan voorgaande jaren." Dat oogsten gaat met een gewone combine. Na de oogst moeten de zaden worden gedroogd. Waar de zaadpluimen in Zuid-Amerika gewoon in de zon te drogen wor-

den gelegd, gebeurt dat in Dronten in de schuur, met ventilatoren. Overbeeke: "Het zeven en schoonblazen is een heel precies klusje dat zeker twee weken in beslag neemt."

De vogels lusten het ook

Maar dan heb je ook wat: quinoa van Nederlandse bodem, geteeld zonder extra beregening, kunstmest en bestrijdingsmiddelen, bovendien volkoren. Is Zuid-Amerikaanse quinoa dan niet volkoren? Nee, die bevat saponine, een stofje dat in het vliesje zit en bitter smaakt. Daardoor moeten de korrels van hun vliesje worden ontdaan voordat je ze kunt eten. De Nederlandse quinoa van Quinoa Holland bevat geen saponine en die kun je dus met vlies en al eten. De smaak is ook wat nootachtiger. Lekker, maar het betekent wel dat vogels er ook dol op zijn. "Quinoa met saponine eten ze niet, maar ze zijn verzot op onze quinoa", aldus Overbeeke. "Daar valt weinig tegen te doen, dus je moet een gedeeltelijk oogstverlies incalculeren. Al met al is het risicovolle teelt. We zijn nu buiten de hobbyfase, maar we blijven kleinschalig."

Helemaal leven kan hij dan ook nog niet van de quinoateelt. "Ik doe er dingen bij. Ik vind het leuk om variatie te hebben in mijn wer-

kende leven, maar quinoa wordt wel een steeds groter en belangrijker onderdeel van mijn inkomen."

Niet aan de supermarkt

De quinoa die vader en zoon oogsten, wordt via hun website direct verkocht aan consumenten en horecazaken. "Niet aan supermarkten, want dan moet het voor de goedkoopste prijs en daar doe ik niet aan mee", aldus Overbeeke. "Bovendien willen supermarkten een bepaalde levertijd en kleine verpakkingen. Wij verkopen verpakkingen van 750 gram en van 5 kilo. Vooral die laatste worden veel verkocht, want veel van onze klanten zijn grootverbruikers." Zorgt die lagere opbrengst van dit jaar dan voor leveringsproblemen? Overbeeke: "Dat verwacht ik niet. Quinoa blijft heel lang goed en ik heb nog wat voorraad. Volgend jaar wil ik wel gaan uitbreiden en ga ik meer perceelen inzaaien."

Thee uit Brabant

Ook voor Johan Janssen was een verre reis aanleiding om iets in Nederland te gaan verbouwen wat tot dan toe nog niet was gedaan: thee. Janssen: "Ik kweekte bijzondere planten in Zundert en was 13 jaar geleden op werkbezoek in China. Daar werd ik verrast →

"We blijven afhankelijk van de natuur. Als je pech hebt, is na een hagelbui zo een heel perceel naar de knoppen"

→ door het productieproces van thee. Want wat bleek: alle thee komt van één plant, de *Camellia sinensis*. Dat wist ik niet, ik dacht dat elke theesoort van een ander theeras kwam, net als bij koffie. Ik werd nieuwsgierig: zou dit in Nederland ook kunnen?”

Janssen is 8 jaar bezig geweest met het opzetten van een databank met 130 verschillende variëteiten, totdat hij een winterharde theeplant had die hier wilde gedijen. Janssen: “Ik deed het er als hobby bij, want het leverde niks op. Het was mijn bedoeling om de *Camellia sinensis* op te nemen in mijn assortiment van bijzondere planten. Pas later kwam het plan om van mijn eigen theeplanten ook thee te maken en die aan de man te brengen. Daarvoor werk ik samen met theemaker Dionne Oomen. De thee die we produceren heet Local Tea. We verkopen via onze website, maar liggen ook in de supermarkten en groothandels. En we hebben plannen om uit te breiden: in België hebben we al een theeplantage, waarvan de thee deze maand in de schappen van Belgische winkels ligt. Duitsland volgt binnenkort. De mensen die de planten kweken worden door ons begeleid.”

96% minder CO₂-uitstoot

Dat kweken doet Janssen in de kas, in folie-tunnels en buiten in potten. “In de kas is de opbrengst hoger en je kunt langer doorgaan,” zegt Janssen. “We verwarmen de kassen niet en hebben een gesloten watersysteem. We vangen regenwater op in bekkens met natuurlijke filters van riet en lissen. Alle condens in de kassen komt ook terug in het watercirculatiesysteem.”

Dionne Oomen: “De Universiteit van Amsterdam heeft een onafhankelijk onderzoek gedaan om te kijken wat we met dit alles besparen aan energie en water. Dat blijkt een besparing van 99,59 procent aan energie en 96,96 procent aan water te zijn, in vergelijking met thee van ver. En dan heb-

ben we dankzij onder andere onze kortketens 96 procent CO₂-reductie”

Janssen: “We telen biologisch en doen aan biologische plaagbestrijding, zoals het inzetten van lieveheersbeestjes tegen luis.” Toch heeft Local Tea geen SKAL-keurmerk. Janssen: “Dat komt omdat onze planten in potten staan. SKAL heeft als eis dat de gewassen in de grond moeten staan.”

Gekrenkte planten

Hoewel thee een tropische plant is en je dus zou verwachten dat hij van hete zomers houdt, was deze koele en natte zomer eigen-

lijk beter, aldus Janssen. “Het aantal lichtturen was vorig jaar hoger, maar het was veel te heet. Dit jaar was de temperatuur gelijkmatiger, dat is beter voor een theeplant. Ze kunnen ook best wat hebben. Het is een houtachtige plant en als je niet snoeit, worden het bomen. Een theeboom kan wel 100 jaar oud worden.”

Voor een goede oogst is vooral de winter bepalend. “In de winter krimpt de plant, wordt-ie afgehard. Dat geeft meer smaakstoffen: gekrenkte planten smaken beter. De uitdrukking ‘What doesn’t kill you makes you stronger’ geldt zeker voor planten. Ver-

Andere voorbeelden van exotisch telen in Nederland

Papaja's uit Limburg

Wat begon met een teststelling bij Wageningen University & Research (WUR) is nu een kas in het Limburgse Wellerlooi met duizenden papjabomen, ook wel meloenbomen genoemd. Vier Limburgse telers, die normaal tomaten, paprika's en komkommers kweken, produceren nu de eerste commerciële kaspapaja van Nederland. Hoewel de kas verwarmd wordt, is er wel een reductie van voedselkilometers en een efficiënter watergebruik.

Bananen uit Gelderland

Ook de Neder Banaan is een initiatief van WUR, dat werd overgenomen door de Neder Groep. In kassen in Ede worden op een kleinschalige manier bananen geteeld om vruchten zonder de Panamaziekte te kweken, een schimmel die er wereldwijd voor zorgt dat bananenplanten geen vrucht meer dragen. Neder Banaan verwacht de eerste oogst eind 2021. De bananen zullen worden verwerkt in bananenbrood, -sap en -bier. Er wordt ook geëxperimenteerd met het eetbaar maken met de schillen, de zogenaamde *pulled peel*.

Kiwi's uit Zeeland en Utrecht

Door de opwarming van de aarde wordt het in de traditionele Europese teeltgebieden voor kiwi's, zoals Italië, te warm. In Nederland wordt het klimaat inmiddels juist geschikter. Reden genoeg voor fruiteler Domus de Jonge uit Kapelle om met de teelt van kiwi's te beginnen. Op 3 hectare grond legde hij vorig jaar een overdekt teeltsysteem aan, kiwi's kunnen slecht tegen regen. De energie die nodig is voor de teelt komt van zonnepanelen op zijn bedrijfsdaken. De kiwistruiken die De Jonge heeft geplant, leveren pas over 2 jaar de eerste oogst op.

De Jonge is niet de eerste Nederlandse fruiteler met kiwi's. Djûke van der Maat teelt ze in Bunnik al sinds 2011, zij het wat kleinschaliger dan De Jonge. Ze kwam op het idee toen ze op werkbezoek was in Nieuw-Zeeland, waar ze hoorde dat als je appels teelt, je ook kiwi's kunt kweken. Het klimaat in het zuiden van Nieuw-Zeeland lijkt op dat van Nederland. Sinds de eerste oogst, verkoopt ze kiwi's in haar boerderijwinkel en de regio. Inmiddels maakt ze er ook sap en kiwivijn van.

“Doordat wij thee in Nederland telen, kunnen we dat slaafvrij en duurzaam doen. Er zitten bij ons geen zes schakels tussen de oogst en de consument”

gelijk het met boerenkool: die heeft meer smaak als de vorst eroverheen is gegaan. In maart plukken we de eerste toppen, de *first flush*. Daar zitten de meeste smaakstoffen in, dus we kijken enorm uit naar die eerste oogst, want dan kunnen we proeven wat we hebben geproduceerd.”

Groene en zwarte thee

En hoe smaakt die Nederthee dan? Is-ie vergelijkbaar met thee van ver? Oomen: “Uit theetoppen kun je wel vijfhonderd verschillende smaken halen. Zo is zwarte thee geoxideerd: onder invloed van zuurstof fermenteren de blaadjes als het ware. Groene thee is niet geoxideerd, het oxidatieproces stop je door verhitting. Maar wij sluiten aan bij de grootste consumentengroep en die wil thee met smaakjes, zoals gember en citroen.”

En dat terwijl Janssens Zundertse thee dat eigenlijk niet nodig heeft. Janssen: “Grote

theemultinationals gebruiken alles van de plant, ook de slechte delen. Wij denken hier dat dat echte thee is, maar eigenlijk is dat een inferieur product, gruis. Het geeft snel een wrange smaak. Dus voegen producenten er geur- en smaakstoffen aan toe.” Oomen: “We blijven onze theesmaken ontwikkelen. Zo maken we inmiddels ook een hele toffe oolong (oolong wordt gemaakt van deels geoxideerde blaadjes en zit tussen groene en zwarte thee in – *red.*). We hebben samen-gewerkt met een theesommelier om ons assortiment samen te stellen.”

Slaafvrij en duurzaam

Door klimaatverandering staat de thee-productie in sommige gebieden al onder druk. In China en India, 's werelds grootste theeproducenten, hebben weersextremen al tot mislukte oogsten geleid. Bovendien zijn de arbeidsomstandigheden van de theeplukkers vaak erbarmelijk. Oomen: “Doordat wij thee in Nederland telen, kunnen we dat

slaafvrij en duurzaam doen. Er zitten bij ons geen zes schakels tussen de oogst en de consument. En nu containervervoer zo duur is geworden, zijn wij helemaal in het voordeel. Omdat we lokaal produceren, kunnen we altijd leveren. We zijn nu nog een kleine speler tussen alle grote merken en onze thee kost ook wat meer dan de 90 cent die mensen gewend zijn te betalen voor 20 zakjes theegruis. Maar Local Tea wordt dan ook gemaakt van enkel de jonge toppen, die alle geur-, kleur-, smaak- en voedingsstoffen bevatten.”

Ondanks dat ze nog een kleine speler zijn, komen Oomen en Janssen een heel eind met het bedienen van de Nederlandse markt. Janssen: “We produceerden vorig jaar 8 duizend kilo thee, wat goed is voor 750.000 kopjes thee. Als de vraag groter wordt, kunnen we de kwekerij altijd nog uitbreiden naar andere plekken in het land.” □

“De uitdrukking ‘What doesn’t kill you makes you stronger’ geldt zeker voor planten. Vergelijk het met boerenkool: die heeft meer smaak als de vorst eroverheen is gegaan”

Leven voor de goede zaak

Leonie van der Maesen (95+) is een waar Milieudefensie-icoon. De geomorfoloog, geoloog, klimaatwetenschapper verzet al bergen sinds de jaren 80. Van niet duurzame houtkap in West Australië, Schiphol tot tegelterreur in Amstelveen: ze bijt zich vast en geeft niet op. Hoe voer je een leven lang actie? “Het is een levenstaak. Maar ik doe niks in mijn eentje!”

Tekst Roos van Tongerlo Beeld Robert Elsing (portret) en privécollectie

Leonie van der Maesen zit thuis op de bank in een zwart T-shirt met het logo van Friends of the Earth International. Ze kijkt uit op stapels paperassen. Bewijs van de ene na de andere overwinning: ze ging de strijd aan met Van der Valk, dat met grote vissersboten het water en de buit van Chileense vissers afpakte. Ze wierp een aluminiumfabriek in Argentinië omver, bezette het Bulderbos en kreeg met tientallen jaren onderzoek en verslag doen voor elkaar dat Nederland stopte met de import van hardhout uit Australië. Na haar pensioen deed ze nog 22 jaar lang ieder jaar onderzoek naar de gezondheid van de Karri- en Jarrah-bossen in Australië. Haar rapporten logen er niet om. In Amstelveen, waar ze al even woont, ligt bij de gemeente een dossier met haar naam erop. Krenk de bomen een blaadje, en je krijgt met Van der Maesen te maken. In een interview dat ze bijna 20 jaar geleden gaf aan dit blad, toen nog *Milieudefensie Magazine* geheten, vat ze het als volgt samen: “Nog nooit heb ik iets verloren. Eigenlijk ben ik gewoon een zeer succesvolle milieuactiviste.”

Maar zo zou ze dat nu écht niet meer zeggen: “Nee, als je mij een activist noemt, ga ik over de rooie. Ik zie mezelf als begeleider van mensen die goede ideeën hebben over het klimaat en het milieu. Ik snap dat je de wereld wilt veranderen, maar dat lukt enkel met een focus op wat jou het meest raakt en wat jij het best en het liefst doet. Dan is het aan jou om er studie van te maken en je te ontwikkelen. Dus stel ik de vraag: welk doel stel je jezelf? Wat is je strategie? En hoe gaan we dat in de praktijk aanpakken? We stippelen samen een route uit. Dat is wat ik ben, een begeleider.”

Oké, geen activist. Hoe bent u een begeleider geworden?

“Zoiets ben je niet ineens, kná! Je legt een bepaalde route af en komt langzamerhand tot conclusies. Wat zou ik willen veranderen? Wat bevalt me niet in dit systeem? Voor mij begon het met de oorlog. Ik was op mijn 15e verzetsstrijdster, als koerier bij de Knokploeg in Amsterdam, en zag dat een vreemde mogendheid een heel volk in zijn macht had om zijn eigen doelen te bereiken. Daar ben ik gigantisch tegen in opstand gekomen.

Waarom zullen anderen mensen mijn leven bepalen? Ik ben zelf iemand!”

Na de oorlog emigreerde Van der Maesen met een groep verzetsstrijders op uitnodiging van de regering naar Australië. Nederland na de bevrijding was een desillusie gebleken: “We dachten dat het beter zou worden. Eerlijker, mooier. Maar daar kwam niets van terecht. De bankiers, fout als maar kon, hadden meteen weer de beste baantjes te pakken.” Aan de andere kant van de wereld wachtte haar een volgende teleurstelling: “Ik dacht dat de Australische regering de verzetsstrijders met een halleluja zou onthalen, maar we kregen geen cent. Ik woonde in een kleihut, zonder water. Ik kon na een opleiding aan de slag in de verpleging met psychiatrisch patiënten en had uiteindelijk een beetje geld. En toen kreeg ik polio en lag ik een jaar in het ziekenhuis.”

Tegenslag na tegenslag. Wat deed u toen?

“Wat ik altijd doe: ik stippelde een route uit. Ik had het ene na het andere gigantische probleem, maar ik laat me niet uit het veld slaan. Ik heb toegang gekregen tot de universiteit. Geomorfologie, geologie, klimaatwetenschap en antropologie. Parttime. Waar je ook studeert, je moet het land en de geschiedenis kennen van de mensen die er wonen. Overdag gaf ik les op school.”

“Mijn thesis ging over het water dat middels een stortbui die eens per jaar, plotseling, via de heuvels in de Swan River bij Perth terecht kwam. Daardoor ontstonden serieuze overstromingen. Tijdens mijn onderzoek ontdekte ik dat er een heel sterke relatie bestaat tussen klimaat, milieu en mens. Ik bedoel: door de stand van de maan ontstond hoogtij, waardoor de afvoer van de rivier werd

blokkeerd. Maar het teveel aan water werd pas een probleem omdat er mensen bleven wonen, terwijl ze wisten van de kans op overstromingen. *Human impact*, dat heeft me altijd geïnteresseerd.”

Is het een gezonde relatie, tussen klimaat, milieu en de mens?

“Nou, er gaan dingen verkeerd. Het is zaak je af te vragen: wat zijn de feiten? Kunnen we die veranderen? Sommige dingen zijn zoals ze zijn: de heuvels, de rivier, de maan, de regen. Verandering is meestal slechts mogelijk aan de kant van de mens.”

Verandering ten goede?

“Vaak niet. We hebben het over klimaatverandering, maar zouden het meer over ontbossing moeten hebben. Er is nog slechts 1

procent van het oerbos over. En in het geval van de Swan River: daar bouwden mensen een dam, die het teveel aan water uit de heuvels tegenhield. Toen er meer en meer mensen in de buurt kwamen wonen, ontstond een nieuw probleem: een tekort aan water, vanwege de dam. Van de inheemse mensen in Australië leerde ik dat we ons moeten blijven afvragen: van wie is deze aarde? Van wie is het water, de bossen, de vogels? Mijn antwoord: van de mensen die er wonen. Niet van multinationals. Dáár ging het me om.” Met de meiden van het Ladies College, waar Van der Maesen parttime aardrijkskundele gaf, trok ze eropuit. “Ik heb het slim gecombineerd: de school lag precies aan de Swan River! Ik kon leerlingen uit hogere klassen mooi in de praktijk laten zien hoe je een wetenschappelijk experiment uitvoert. Zo

kon ik data verzamelen. Van het Bureau of Meteorology kreeg ik instrumenten die de kinderen konden gebruiken om de hoogte van het water en de temperatuur van zwarte aarde en zand op te meten. We deden veldwerk en zijn gaan kamperen op een eilandje, waar de meiden dolfijnen, haaien en walvissen konden zien. Ja, we zijn op een flinke tocht geweest. Zo doe ik dat: ik zet anderen in op de juiste manier. Als je mensen wat laat zien, ontdekken ze zelf wel hoe het zit. Begeleiden dus!”

Waarom bent u niet in Australië gebleven?

“Ik was al bijna 50, maar mijn studie was niet compleet. Ik had bodemkunde nodig en dat kon je alleen in Utrecht studeren. Tijdens mijn doctoraal ging ik aan het werk in Noordwest-Ierland. De Ierse regering wilde →

“Van de inheemse mensen in Australië leerde ik dat we ons moeten blijven afvragen: van wie is deze aarde? Van wie is het water, de bossen, de vogels?”

“Het behoud van de bossen is voor mij het allerbelangrijkst. Ja, de strijd tegen de vervuilers is nodig, maar ondertussen slopen we onze reserves!”

→ weten of een natuurgebied met rust gelaten moest worden, of dat ze het moesten ontwikkelen tot een industriegebied. Ik stelde een rapport op waarin ik de ecologische waarde van het natuurgebied schetste en antwoord gaf op een heel belangrijke vraag: is het werkelijk beter als we dit gebied als long van Europa houden? Ik heb er zeker een jaar of drie aan gewerkt en mijn conclusie was: niet aankomen. Nu is het een beschermd natuurgebied.”

Hoe kwam u van de universiteit in de milieubeweging terecht?

“Mijn dochter kreeg een relatie met Jon Castle, oprichter van Greenpeace en kapitein van de Rainbow Warrior. Die zei tegen mij: ‘Met wat jij allemaal kan, *what the bloody hell* doe je dan nog bij de universiteit?’ Hij had gelijk. Ik kon met vervroegd pensioen en kwam in actie. Eerst bij Greenpeace, toen bij Friends of the Earth International, bij Milieudefensie én bij mijn eigen groep in

Amstelveen. Zolang ik maar mijn eigen beslissingen kan maken en actie niet van bovenaf komt. Dat doen we samen, van onderaf. Want dat moet je weten: ik doe niks in mijn eentje. Ik denk steeds weer: wat kan ik betekenen voor de anderen die het werk doen? Wat draag ik bij met mijn expertise, met mijn opleiding? Bij Milieudefensie hebben ze dat begrepen.”

Uw schoonzoon Paul zegt dat dat uw kracht is dat u precies ziet waar en op welke manier u verschil kunt maken.

“Hm, ik heb daarbij heel goede hulp gehad. Mensen als Job van den Assem en Laura van den Berg van Milieudefensie hebben fantastisch werk gedaan. Bovendien: het is een heel pakket aan eigenschappen die je moet bezitten om verschil te kunnen maken. Je moet lef hebben. Ik ben al die keren de bush-bush ingegaan om onderzoek te doen naar de Karri- en Jarrah-bossen in Australië, met enkel een muskietennet om te kamperen.

En je hebt doorzettingsvermogen nodig: het wordt een levenstaak. En, misschien wel het belangrijkste, je moet gigantische samenwerkingsverbanden willen aangaan. Ook als club sta je vaak voor een uitdaging waarvan je weet dat je dit niet in je eentje kunt. Wat dat betreft was de Hart voor Hout-campagne van Milieudefensie een turning point.”

Dat is al even geleden. Vertel eens?

“Dat was een actie in 1988, om illegale boomkap tegen te gaan. Met mijn kennis zag ik in tuincentra meteen waar het hout vandaan kwam: 90 procent van het hout dat uit Australië was geïmporteerd, was illegaal gekapt. Het behoud van de bossen is voor mij het allerbelangrijkst. Ja, de strijd tegen de vervuilers is nodig, maar ondertussen slopen we onze reserves! Ik deed onderzoek met hulp van de Universiteit Utrecht en coördineerde de samenwerking. Het doel was duidelijk, geen mediterraan hardhout meer importeren, maar iemand moest de route uitstippelen. Ik heb weer begeleid: Milieudefensie deed het samen met het Wereld Natuur Fonds en Novib, maar ook met Buitenlandse Zaken, Economische Zaken en Rijkswaterstaat.”

“Het was een groots moment, toen Rijkswaterstaat en de de Britse spoorwegen in 1995 lieten weten het hout niet meer te zullen kopen. Het ging om 6 miljoen dollar per jaar! En het FSC-keurmerk werd ingevoerd. Ja, dat is voor iemand die actievoert misschien wel het belangrijkste: je moet af en toe resultaat hebben.”

U noemde het eerder een levenstaak, de acties die u begeleidt. Wanneer is die taak volbracht?

“Niet. Ik kom nog steeds in opstand. Hier in de buurt leer ik de kinderen dat ze tegen hun ouders moeten zeggen dat het groen moet blijven staan. Geen tegels! Ik vraag zoals altijd: wat kunnen wij nou bijdragen? Want weet je: het is belangrijk dat iedereen begrijpt dat opgeven geen optie is. We zullen de machthebbers laten merken dat we het niet langer pikken, hoe klein onze groep ook is.”

Dan leent het Milieudefensie-icoon toch even een zin van Greenpeace. Maar wat voor een: “*You cannot sink a rainbow!*” ☐

René ten Bos (62)

Is: filosoof, schrijver en voormalig Denker des Vaderlands

Missie: orde aanbrengen in het complexe klimaatvraagstuk

Wat fascineert u aan het klimaatvraagstuk?

“De complexiteit en het gebrek aan transparantie. Het klimaatvraagstuk is troebel. We kennen de precieze oorzaken noch de oplossingen. Het gaat voortdurend over waarschijnlijkheden. Dat zet ons begrip van de werkelijkheid op z’n kop. Met het stellen van vragen probeer ik orde te scheppen in de complexiteit en mensen te laten zien wat er aan de hand is. Hoe verhouden we ons als mens tot de natuur? Wat is rechtvaardigheid? Hoe dienen we te handelen?”

Ziet u uzelf als veranderaar? “Nee. Als filosoof kan ik mensen ergens mee confronteren, maar verandering moet komen van burgers, politiek en vooral het bedrijfsleven. Dat laatste moet grondige maatregelen nemen om de CO₂-uitstoot te verminderen. Ik vraag me alleen af of er snel iets gaat veranderen. De mens is een risicowezen dat altijd denkt nog tijd te hebben. Ik ben dan ook een bestrijder van optimisme. Ik koester een groot wantrouwen voor mensen die te positieve verhalen vertellen of blind geloven in technologie.”

U pleit voor een andere taal in het klimaatdebat. Welke? “We hebben andere manieren van spreken en kijken nodig om de problematiek beter zichtbaar te maken. Neem het laatste IPCC-rapport. Wetenschappelijk werk is belangrijk, maar geen normaal mens leest zo’n langdradig rapport. Bovendien is klimaatverandering voor veel Nederlanders erg abstract. Met een andere taal kunnen we ons een voorstelling maken van het onvoorstelbare. In zijn boek *KliFi* schetst Adriaan van Dis bijvoorbeeld een orkaan in Nederland. Ook kunstenaars hebben een andere kijk dan de gemiddelde burger op wat er gebeurt. Dat zet mensen aan het denken.”

“De mens denkt altijd nog tijd te hebben. Ik ben dan ook een bestrijder van optimisme”

Water in nood

Onze rivieren worden vervuild met (micro)plastic, maar de overheid lijkt zich er niet druk om te maken. Gelukkig zijn er mensen die wél hart hebben voor de rivier. Zij ruimen de rommel op en monitoren de vervuiling. Want: “Zolang er geen data bestaan, komt er geen beleid.”

Tekst Hans Wetzels Beeld Michael Rhebergen

Het is een stormachtige dinsdagochtend in Zutphen. Een loden regenfront trekt over het onstuimige water van de IJssel. Na de overstromingen in Limburg en de dodelijke slachtoffers van het hoge water in Duitsland staan de rivieren weer volop in de belangstelling.

Naast de dreiging van klimaatverandering legt de recente wateroverlast volgens mode-ondernemster Hanneke Siebelink (54) nog een tweede probleem bloot: vervuiling. “Ik ben me rot geschrokken van de hoeveel afval in de IJssel”, zegt ze hoofdschuddend. “Na een periode met hoge waterstanden ligt de oever hier barstensvol met plastic flesjes, tandenborstels en visnetten. De rivier zou een muze moeten zijn. In plaats daarvan zijn de mensen hun band met het water volledig kwijt en consumeren ze alleen nog maar.”

Siebelink groeide op in de Gelderse Achterhoek. Haar familie woonde op een landgoed bij een oud klooster. Als kind speelde ze tussen de boomgaarden en houtwallen. Midden in het oude stadscentrum van Zutphen runt Siebelink al twintig jaar het kledingzaakje Miramé. Daar verkoopt ze met name duurzame kleding, gemaakt van hennep. Binnenkort brengt ze onder de naam ‘River Fashion’ een nieuwe collectie op de markt: kleren die gemaakt zijn met plasticafval uit de rivier. Samen met verschillende hogescholen en universiteiten wist Siebelink een methode te ontwikkelen om dunne draden te maken van schoongemaakt en omgesmolten plastic dat wordt opgevist uit de IJssel. Die draden heeft ze door een Enschedese weverij laten verwerken in hennep, waar ze al jaren haar stoffen van maakt. “60 tot 80 procent van alle plastic in de oceaan komt daarin terecht via rivieren”, legt ze uit. “Door een mooi product te maken van plasticafval wil ik een deel van de oplossing zijn en kan ik meteen laten zien dat circulair denken niet alleen iets is voor geitenwollensokken.”

Rivierlimfen

Nederland is bij uitstek een rivierenland. Grote rivieren als de Maas, Rijn, Schelde en de Eems vinden via de Nederlandse delta hun weg richting zee. Het water uit de IJssel komt Nederland binnen via de Rijn: met 1.300 kilometer is het de langste rivier van Duitsland. Al eeuwenlang ligt de Rijn aan de basis van scheepvaartmythen, sagen over →

→ riviernimfen, epische muziekstukken én grensconflicten. Het water doorsnijdt het Europese hartland vanaf de bron op meer dan 2000 meter hoogte in de Zwitserse Alpen, via het Bodenmeer en de ooit zo omstreden Frans-Duitse grens, door de wijngebieden in het Rijnland en stroomafwaarts langs de zware industrieën van het Duitse Ruhrgebied.

Daar, stroomafwaarts, is de rivier het meest vervuild. Al in 2015 waarschuwden onderzoekers van de Universiteit van Bazel dat in geen enkele andere rivier ter wereld zoveel plasticafval werd gevonden. In de Rijn vonden ze tot kleine stukjes vermalen koffiebekers, resten van plastic zakjes, microplastics uit cosmetica en het slijtagemateriaal van autobanden. De Duitse tak van Greenpeace besloot daarom in 2020 verder op onderzoek uit te gaan. In de herfst van dat jaar voer een team van Greenpeace met actieschip Beluga II de Rijn op om steekproeven uit te voeren tussen industriestad Duisburg in het Ruhrgebied en het 130 kilometer zuidelijker gelegen Koblenz. De conclusies van het onderzoek waren niet mals, vertelt onderzoeker Daniela Herrmann: “Verpakkingen en consumptieplastic kun je overal langs de oever van de Rijn vinden, maar beangstigender is de hoeveelheid microplastic in het water. Die is een direct gevolg van de plastic boterhamzakjes die onder invloed van stromingen langzaam uit elkaar vallen. Daarnaast vonden we schrikbarend veel industrieel microplastic, dat chemiebedrijven vaak gebruiken in hun productieprocessen.”

Chemische industrie

Industrieel microplastic bestaat uit korrels die kleiner zijn dan vijf millimeter in doorsnede. Ze worden door chemische bedrijven gebruikt als grondstof voor nieuw plastic.

Om zicht te krijgen op de hoeveelheid industriële microplastic korrels in het water van de Rijn, focuste Greenpeace zich op twee grote industriegebieden in het westelijke Ruhrgebied. De chemparks Dormagen en Krefeld: grote clusters chemische bedrijven en plasticproducenten. Samen met wetenschappers van de Universiteit Hamburg verzamelde het team watermonsters in een bocht van de rivier, voor en voorbij de twee bedrijventerreinen. “Een etmaal lang hebben we proeven genomen om erachter te komen of er pieken te zien

waren in de hoeveelheid plastic in het water,” legt Herrmann uit. “Bedrijven die industriële microplastics gebruiken, gaan daar vaak niet zorgvuldig mee om: de korrels worden open en bloot op de kade opgeslagen en ook tijdens het transport gaan er veel verloren. Na een regenbui vonden wij dan ook steeds hoge concentraties korrels in de rivier. Stroomafwaarts van de beide industrieterreinen was het volume plastic zelfs structureel een derde hoger dan stroomopwaarts.”

Richting Noordzee

Als het water bij het Gelderse stadje Millingen de grens oversteekt, splitst de Rijn zich vrijwel direct in de Waal en het Pannerdensch Kanaal. Waar de delta begint, meandert het water via de Neder-Rijn, IJssel, Lek en het Amsterdam-Rijnkanaal richting het IJsselmeer en de Noordzee. Het vervuilde water stroomt door heel het land en voegt zich bij de zee. Binnenvaartschepen vol met containers,

kolen of gas varen gestaag voorbij over de Waal. In de uiterwaarden leven wilde paarden en krijgt de natuur vrij spel. Maar de strandjes rondom Nijmegen liggen vol met aangespoelde flessendoppen, stukken textiel, resten van boterhamzakjes en zeepflacons. Volgens onderzoek van de coalitie Schone Rivieren worden er in Nederland gemiddeld drie wegwerpbekers per 100 meter rivieroever gevonden, vertelt projectleider Marijke Boonstra: “Na hoogwater liggen ook de meeste Nederlandse rivieroeveren vol met afval. Die vervuiling is de zichtbare weergave van diepere problemen. Als de oever al zo vervuild is, kun je ervan uitgaan dat de rivieren zelf dat ook zijn. Daarbij worden plastic flesjes vanzelf microplastic als je ze niet opvist. En dan heb ik het nog niet eens over de chemicaliën of het landbouwafval in het Nederlandse rivierensysteem.” De coalitie Schone Rivieren bestaat uit IVN Natuureducatie, Stichting De Noordzee en de Plastic Soup Foundation. Sinds 2017 monitort de coalitie, met behulp van duizen-

“Stroomafwaarts van de chemparks Dormagen en Krefeld was het volume plastic in de Rijn een derde hoger dan stroomopwaarts”

den vrijwilligers die getraind worden om te werken met internationaal erkende zoekprotocollen, twee keer per jaar de hoeveelheid plastic in Nederlandse rivieren. Uit de recentste voorjaarsmeting (uitgevoerd op meer dan 500 locaties in heel Nederland) blijkt dat er begin 2021 gemiddeld 409 stukken afval werden aangetroffen per 100 meter rivieroever. 84 procent daarvan bestond uit plastic. Boonstra: “Eigenlijk zou de overheid dit in een rivierenland als Nederland moeten monitoren. Want zolang er geen data bestaan over de omvang van dit probleem, komt er geen beleid om het op te

lossen. Helaas heeft de politiek veel te weinig aandacht voor de vervuiling van onze rivieren.”

Wie is er verantwoordelijk?

Formeel is de verantwoordelijkheid voor de waterhuishouding in Nederland verdeeld over verschillende overheidslagen: naast de waterschappen dragen ook provincies en gemeenten verantwoording voor waterbeheer. Het rivierensysteem zelf valt onder Rijkswaterstaat.

Wie wat moet doen om de plasticvervuiling terug te dringen, wordt dan ook niet hele- →

Al in 2015 waarschuwden onderzoekers dat in geen enkele andere rivier ter wereld zoveel plasticafval werd gevonden als in de Rijn

→ maal duidelijk. In het bestuursakkoord 2019-2023 van het Waterschap Rijn en IJssel is te lezen dat er samen met verschillende gemeenten aan publiekeducatie wordt gedaan om vervuiling van de natuur terug te dringen. Ook is het waterschap betrokken bij landelijke onderzoekstrajecten naar plasticvervuiling. Een woordvoerder van het waterschap laat in een telefonische reactie echter weten geen cijfers paraat te hebben. Ook verwijst hij door naar Rijkswaterstaat als eindverantwoordelijke. Dat financiert dan weer opruimacties zoals die van Schone Rivieren en ontwikkelt in samenwerking met diverse waterschappen, hogescholen en waterleidingbedrijven op dit moment een eigen monitorstrategie. Per 1 januari 2023 wil Rijkswaterstaat zelf microplastics in de rivier kunnen gaan meten.

Maar vervuiling van grote rivieren is een grensoverschrijdend probleem dat alleen op Europees niveau effectief aangepakt kan worden. Met de European Green Deal zet de Europese Commissie (EC) daartoe de eerste stappen. In mei 2021 bracht de EC het actieplan 'Towards Zero Pollution for Air, Water and Soil' uit. Doelen: het plasticafval in zee vóór 2030 met de helft terugbrengen en de hoeveelheid microplastics in ecosystemen voor die tijd met 30 procent te verminderen.

Daarom geldt sinds 3 juli 2021 in de hele EU een verbod op plastic wegwerpartikelen als rietjes, bestek, borden of wattenstaafjes. "Van de lijst met wegwerpproducten die nu verboden zijn, staan er zes in de top vijftien van de soorten afval die wij het meest vinden", zegt Boonstra verheugd. "Het is dan ook goed dat de Europese Commissie nu actie onderneemt. Maar er moet echt méér

Europese doelen om rivierecosystemen gezond te houden zijn vastgelegd in de Kaderrichtlijn Water (KRW). Die richtlijn schrijft voor dat EU-lidstaten elke 6 jaar een zogenaamd stroomgebied beheerplan (SGBP) moeten opstellen voor de rivieren binnen hun landsgrenzen. Een coalitie van natuurbeschermingsorganisaties heeft de nieuwste SGBP's (2022-2027) bestudeerd en trekt opzichtig aan de alarmbel in het onderzoek *The final sprint for Europe's rivers*. Elf van de dertien onderzochte beheerplannen zijn volgens het onderzoeksrapport dermate slecht doordacht dat de meeste rivieren naar verwachting ook in 2027 nog vervuild zijn. Ook het SGBP voor het Nederlandse rivierensysteem is volgens de coalitie maar weinig ambitieus. Dat heeft onder meer te maken met de milieudoelen die in EU-verband zijn vastgelegd. Het is daarom niet mogelijk om in te schatten hoeveel Nederlandse waterlichamen in 2027 nog steeds 'van slechte chemische kwaliteit' zullen zijn. De effecten die stoffen als microplastics hebben op vissen, algen of rivierplanten zouden volgens het SGBP wel minder moeten worden.

Ook zouden er om de KRW-doelstellingen te kunnen halen maatregelen moeten worden genomen om de meest vervuilende sectoren aan banden te leggen.

Maar met name de energiesector, landbouw en infrastructuur hoeven vanwege 'disproportionele kosten' of 'technische onhaalbaarheid' niet al te veel rekening te houden met de staat van de rivier. In een presentatie die een ambtenaar van de Europese Commissie eind 2016 in Duitsland gaf, was te zien dat de Nederlandse waterkwaliteit in vergelijking met andere EU-lidstaten zelfs extreem slecht is: alleen in België bleek het water nog vervuilerd.

onderzoek worden gedaan naar de effecten van plasticvervuiling op het rivierleven en de dieren in de uiterwaarden. Op dit moment heeft vervuiling van rivieren voor gemeenten, waterschappen en nationale regeringen simpelweg nog niet voldoende prioriteit."

Plasticverslaving

Hanneke Siebelink scharrelt rond in het gestileerde houten interieur van haar winkel. Ze laat modieuze kakikleurige shirts zien, stijlvolle broeken en jassen van een Spaans merk dat kleding maakt van plastic uit de oceaan. Vanwege de coronacrisis is de presentatie van haar eigen collectie uitgesteld tot in 2022. Ze hoopt dan ook dat overheden eveneens de handschoen zullen oppakken en werk zullen maken van het opschonen van de rivier. Al heeft de vervuiling in haar dierbare IJssel te maken naast onze plasticverslaving ook te maken met een consumptiedrang die na drie decennia neoliberalisme diep verankerd lijkt te zijn in de mensen, filosofeert ze: "Plastic is op zichzelf helemaal geen slecht product, het is immers lang te gebruiken. Het wordt pas gevaarlijk als al die plastics op de verkeerde plekken terechtkomen. Voor ondernemers bestaan er heus veel mogelijkheden om circulair te gaan produceren op een manier die de planeet niet nog verder belast. Daaraan wil ik mijn steentje bijdragen. Ik roep de overheid op dat ook te doen." □

Eva Meijer (41)

Is: dierfilosoof, schrijver, kunstenaar en singer-songwriter

Missie: een rechtvaardige planeet voor elk levend wezen

U vindt dat we in gesprek moeten met dieren, waarom? "We moeten af van het idee dat mensen beter zijn dan dieren. Dieren hebben net zoveel recht op deze planeet als wij. Ook zij hebben een waardevol leven, perspectief op de wereld en onderlinge relaties. Het is niet houdbaar om dieren te beschouwen als objecten die we opeten of gevangenhouden. Het is bovendien discriminerend dat we een goed leven voorbehouden aan één soort, de mens. Door in gesprek te gaan, leren we welke relatie dieren met ons willen en wat voor hen een goed leven is."

Hoe doen we dat? Dieren kunnen niet praten.

"Het is een misverstand dat taal louter een menselijk vermogen is en alleen gaat om praten. Er zijn veel bredere interpretaties mogelijk, zoals oogcontact, lichaamshouding en geluid. Eigenlijk zijn we al voortdurend in gesprek met dieren. Het probleem is alleen dat we dat vaak gewelddadig doen en dieren niet erkennen als volwaardige gesprekspartners. Een goed voorbeeld waarin dat wel gebeurt, is het VINE Sanctuary in Vermont. Daar besluiten mensen en dieren gezamenlijk hoe ze met elkaar de ruimte invullen."

In hoeverre bent u als filosoof ook activist?

"Ik stel kritische vragen bij heersende opvattingen. Voor veel mensen is dat oncomfortabel. Daardoor word ik al snel aangemerkt als activist. Terwijl het idee over een betere manier van samenleven met dieren helemaal niet zo radicaal is. Tegelijkertijd gaat filosofie over betrokkenheid en over vragen hoe het beter kan. In het stellen van zulke vragen schuilt activisme. Maar ik presenteer geen toekomstbeeld als ultieme oplossing, ik schets alleen alternatieven."

"Het is niet houdbaar om dieren te beschouwen als objecten die we opeten of gevangenhouden"

Als je de gefotografeerde stillezens van Rogier Alleblas ziet, word je getroffen door het licht en de compositie. Pas als je beter kijkt, merk je dat er iets gekks aan de hand is: het moderne leven, met zijn plasticgebruik en overconsumptie, laat zich van zijn lelijkste kant zien. Tekst Anne Havelaar Beeld Rogier Alleblas

Stil protest

De serie begon met een stilleven van zachtglanzende uien met bloedrode besjes en een antiek aandoende groene buikfles. En een kapotte iPhone. Alleblas "Als ik die foto aan mensen liet zien, vonden ze hem eerst heel mooi, maar als ze beter keken, begonnen ze lachen. Ik dacht: ah, hier kan ik iets mee vertellen."

En wat wil hij dan vertellen? "Die iPhone-foto gaat over massaconsumptie, over hoe we steeds maar de nieuwste telefoon willen. Daar word ik een beetje mies van. Zelf probeer ik zo lang mogelijk te doen met mijn spullen. Ook met mijn camera's en mijn computer. Niet gebruikelijk in de foto-

grafie, waar iedereen toch vaak het nieuwste van het nieuwste wil. Dat is trouwens ook wat de fabrikanten ons willen laten geloven: dat je die nieuwe apparatuur en software nodig hebt om mooie foto's te maken. Maar ik koop zo weinig mogelijk nieuw en probeer sober te leven. Soberheid is niet alleen duurzaam; voor mij is het ook een vorm van geluk. Ik vind het leuk om zo te leven. Ik draag gerust goede weggegooid kleding die op straat naast een vuilnisbak ligt. Dat weten vrienden inmiddels ook, dus als die wat kleren over hebben, bellen ze me."

Zuinigheid met vlijt bouwt foto's als kastelen

Hoe rijmt hij die soberheid dan met het maken van deze foto's, waar hij

allerlei producten voor moest kopen? Alleblas: "Dat kopen viel wel mee. Ik heb veel gebruikgemaakt van dingen die ik al in huis had. Toen mensen eenmaal wisten dat ik met deze serie bezig was, kwam er ook van alles naar me toe. Ik heb bijvoorbeeld een foto met beschimmelde tomaten gemaakt, die had ik van mijn overbuurvrouw gekregen. Zij had ze op haar beurt van een marktkoopman gekregen die ervan af moest. Ik heb een deel van die tomaten in de studio gelegd. Na het weekend zat er een prachtige schimmellaag op."

Een van de weinige foto's waar hij wel inkopen voor deed, was een foto met vlees. "Ik wilde een foto maken die er zo smerig uitzag dat kijkers dachten: ik ga minder vlees eten. Ik heb het vlees 's avonds op de BBQ gelegd – ik houd immers niet van verspilling – en meteen daarna ben ik vegetariër geworden."

Ook voor een stilleven met snoep ging Alleblas naar de winkel. "Ik dacht: het is voor de kunst, vooruit dan maar. En die zoete troep bederft ook niet. Mijn zoons waren trouwens heel blij met al dat snoep."

Alleblas wil mensen een spiegel voorhouden met zijn foto's. "Ik wil laten zien hoe we met onze omgeving omgaan, hoe we met dieren omgaan, hoe we voedsel verspillen, hoe we consumeren. Kunst mag best kritisch zijn en onderwerpen aanstippen die relevant zijn. Ik vind dat veel kunstenaars te vrijblijvend bezig zijn. Kunst gaat niet alleen om esthetiek, maar ook om een boodschap. Ik wil niet als een dominee overkomen, maar wel mensen wakker schudden. Dat probeer ik met humor te doen, het moet niet alleen maar *doom and gloom* zijn, want dan schiet je je doel voorbij." →

De foto waardoor Alleblas vegetariër werd: "Ik had dit barbecuepakket gekocht en op de tafel neergelegd. Mijn studiogenoot zei: 'Gadverdamme, die worsten lijken wel vingers.' Dat had ik met opzet gedaan, dus toen wist ik dat het fotografisch goed was. Ik had er erg veel lol om."

"Stillevens met druiven zijn natuurlijk heel klassiek. Maar al het fruit dat je nu koopt zit verpakt in plastic. Door het zo te fotograferen realiseer je je dat ineens. En daarna merk je in de supermarkt hoe onmogelijk het is om plasticvrij inkopen te doen. Je kunt wel naar de markt of naar de groentewinkel gaan, maar daar komt het vaak óók in plastic binnen. Alleen pakken de verkopers het eerst zelf uit voordat ze uitstallen. Ik denk wel dat we in de toekomst oplossingen voor al dat plastic gaan vinden: biologisch afbreekbaar plastic, statiegeld. Maar uiteindelijk zijn we met heel veel mensen, dus het wordt alleen minder als we met z'n allen soberder gaan leven."

"Deze meloen had ik thuis al liggen. Hij begon te schimmelen, dus ik nam hem mee naar de studio. De kaas en de citroenen waren ook al niet goed meer, maar die heb ik nog een paar weken extra laten liggen om nog wat fotogenieker te worden"

"Deze foto gaat voor mij over medicijnen slikken om beter te kunnen functioneren. Ik heb vrij vaak hoofdpijn, dus dan gooi ik er maar weer een paracetamol in om door te kunnen gaan. Terwijl onthaasten of vrij nemen misschien een beter idee zou zijn."

"Dit is mijn lievelingsfoto, omdat het allemaal zo ontzettend kleurrijk en over de top is. Bijna Andy Warhol-achtig. Het relateert kunst met een grote K ook een beetje. Spelen met fotografie, een relevant onderwerp: dat zit hier allemaal in voor mij."

'Modern Times' van Rogier Alleblas is een langlopend fotoproject over de mens en de wereld. De focus ligt op wegwerpplastic, overconsumptie en verspilling. Eind oktober exposeert hij in het gemeentehuis van Lochem en van 11 tot en met 19 december is zijn werk te zien in Galerie Overstroom in Amsterdam

Een schoner milieu
begint bij...

Riem af, vestje aan en gaan. Labrador Joy (9 jaar) duikt in recreatiegebied Middelwaard langs de A2 bij Vianen direct de struiken in, op zoek naar blikjes en flesjes. “Zodra ze haar vestje om heeft, staat ze ‘aan’ en weet ze dat ze aan de slag moet”, zegt baasje Alex van Eck. “Labradors hebben een jachtinstinct. Het maakt ze niet uit of hun prooi een dier, tak of frisdrankblikje is.” Al bijna 10 jaar maakt Van Eck hier wekelijks een rondje met Joy. Sinds een paar jaar met de vuilniszak bij de hand. “Het is een prachtig gebied, maar het ligt hier op sommige plekken bezaaid met afval, vooral in de zomer. Afkomstig van jongeren aan het strand, schepen op de Lek en mensen die het vanuit de auto het viaduct af gooien.”

Hondenbaan

Van Eck stoorde zich al jaren aan alle rommel. Toch liet hij het altijd liggen. Vier jaar geleden ging de knop om. “Op een gegeven

moment dacht ik: waarom raap ik het niet gewoon op? En waarom kan Joy me daar niet bij helpen? Ze vindt het geweldig om te spelen en komt op plekken waar ik als mens niet wil of kan komen. Ik spring liever niet in een struik of sloot.”

Binnen een paar uur leerde Van Eck Joy om blikjes en flesjes op te speuren. “Ze herkent plastic en de zoete geur van blikjes. Aanvankelijk gaf ik haar een beloning, maar dat is niet meer nodig. Je ziet hoe trots ze is als ze een blikje of flesje inlevert. Dan gaat ze op haar tenen lopen en voelt ze zich heel belangrijk. Ze heeft een echte hondenbaan, maar zo voelt het niet voor haar.” Rondom de activiteiten met Joy richtte Van Eck in 2017 de stichting Enjoycleaningup op. Toen hij een filmpje van een opruimende Joy op Instagram postte, merkte hij hoe enorm z’n initiatief aansloeg. “In no time had ik duizenden volgers en was het filmpje 2 miljoen keer bekeken. In Australië ging het zelfs viral.”

De populariteit van ‘afvalhond’ Joy bleek

In Nederland belanden jaarlijks miljoenen kilo’s afval in het milieu, rommel die wel jaren blijft liggen. Dieren als kraaien en honden worden ingezet bij verzamelen van afval. Handig, maar waarom moeten zij onze rotzooi opruimen? En hoe schadelijk is dat eigenlijk voor hun gezondheid en natuurlijke gedrag?

Tekst **Hidde Jansen** Beeld **Marten van Dijk** en **Crowded Cities**

de hond?

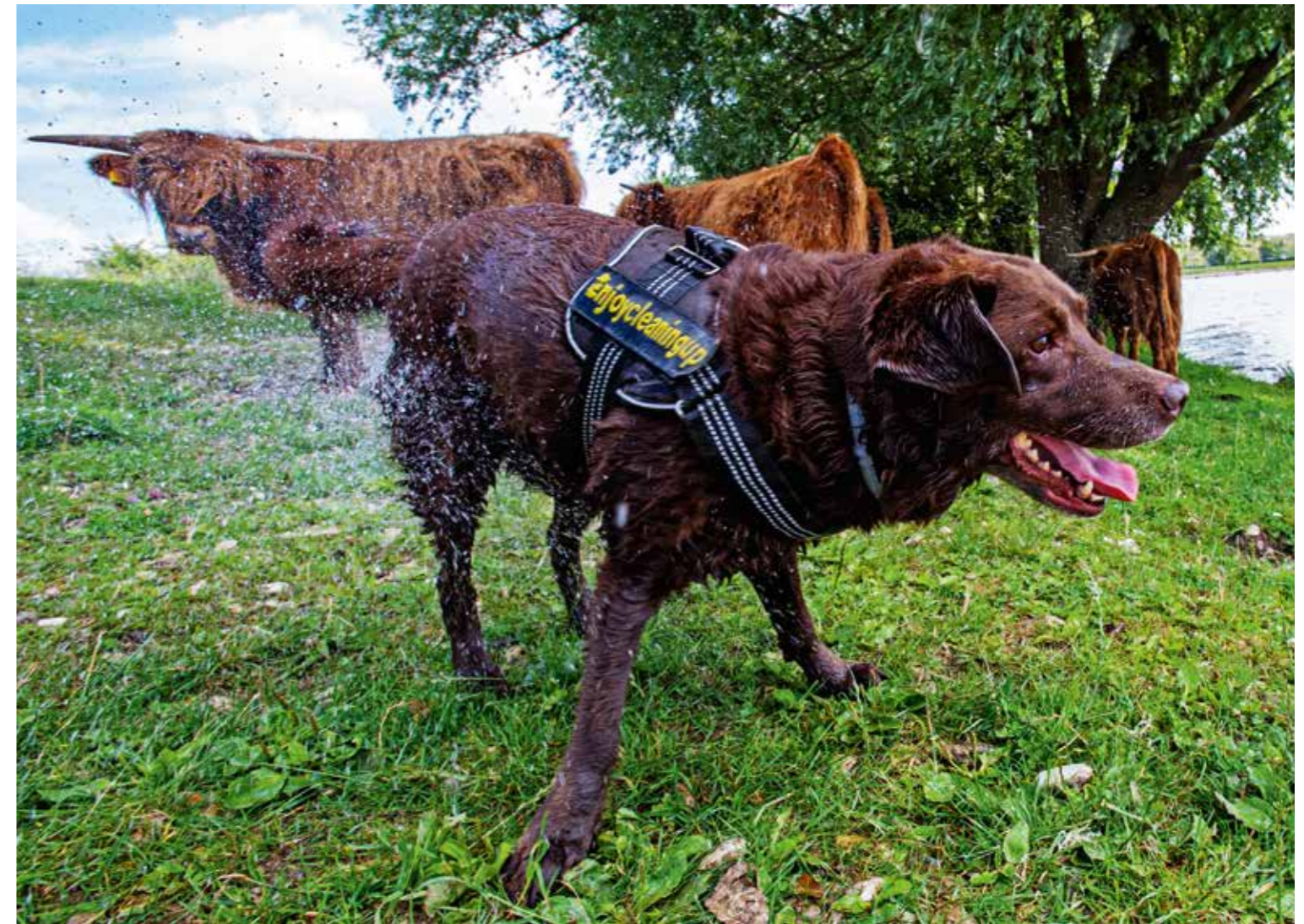
niet van tijdelijke aard: ze werd in 2018 door Kidsweek verkozen tot ‘Dier van het Jaar’, kreeg een eigen strip in de Donald Duck en mocht zelfs op bezoek bij premier Rutte. Inmiddels heeft Enjoycleaningup ruim vijfhonderd lokale helden, zoals Van Eck de honden noemt, die overal ter wereld afval opruimen. “Joy heeft een sneeuwbaaleffect teweeggebracht.”

Andere opruimdieren

Honden zijn niet de enige dieren die helpen in de strijd tegen afval. Zo leerden trainers van het Amerikaanse Institute for Marine Mammal Studies dolfijn Kelly om rommel uit haar bassin in te leveren in ruil voor een visje. Ook vogels worden ingezet voor een schoner milieu: sinds 2018 ruimen roeken – kraaiachtigen – sigarettenpeuken en ander afval op in pretpark Puy du Fou, een van de populairste themaparken in Frankrijk.

Een idee dat een paar jaar daarvoor ook al was opgekomen bij industrieel ontwerper Bob Spikman. “Ik las ooit een artikel over de Amerikaanse kraaienexpert Joshua Klein. Hij had een kraai geleerd om muntjes van de grond te rapen en in te leveren. Ik dacht: waarom kan dat niet ook met sigarettenpeuken?”

Spikman ergert zich enorm aan peuken op straat en in parken. “Het is bizar dat het weggooien van peuken nog steeds sociaal geaccepteerd is. Ze liggen overal: op stoeptegels, klinkers, tussen grassprietten en struiken. Doordat ze zo klein zijn, ontglippen ze vaak aan vuilnis- en veegwagens. Met veel schadelijke gevolgen (zie kader – red.), sigarettenfilters bestaan grotendeels uit plastic.” Toen Spikman zich verdiepte in de intelligentie van kraaien, ging er een wereld voor hem open: “Kraaien zijn een van de slimste diersoorten. Ze hebben het oplossingsvermogen van een kind van zeven! De relatie tussen dier, technologie en maatschappij →

“Een kraai die sigarettenpeuken opruimt, spreekt natuurlijk tot de verbeelding”

→ leek me een mooie manier om het peukenprobleem aan te kaarten. Een kraai die sigarettenpeuken opruimt, spreekt natuurlijk tot de verbeelding.”

Kraaienbar

Geïnspireerd door het muntjesconcept van Klein richtte Spikman met compagnon Ruben van Vleuten de startup Crowded Cities op. Samen gingen ze aan de slag met het ontwerp voor een CrowBar. Spikman: “We hebben ons idee met Joshua Klein besproken. Hij gaf nog een paar tips, bijvoorbeeld dat het een open machine moet zijn die zo min mogelijk beweegt. Anders schrik je de kraaien af.”

Uiteindelijk lukte het het duo om in zes maanden tijd een slimme peukenmachine te ontwikkelen, bestaande uit twee trechters met daarboven een plateau. Spikman: “In het apparaat zit een webcam met een algoritme dat sigarettenpeuken herkent. Zodra een peuk in het apparaat valt, verschijnt er vogelvoer onder in een bakje. Bij andere voorwerpen, zoals takjes of lollystokjes, gebeurt dat niet.”

Met enkel een goed werkend apparaat raap je nog geen afval van straat. Het was dus zaak om lokale kraaien te trainen in het her-

kennen en inleveren van peuken. Daarvoor gebruikten de ontwerpers een trucje van Joshua Klein. Spikman: “We hebben het plateau eerst vol gelegd met vogelvoer en peuken. Zodra een kraai daarin gaat pikken en een peuk over de rand in de trechter valt, komt er voer in het bakje.”

Het moment waarop de kraai zich realiseert dat-ie een beloning krijgt voor een peuk, is volgens Spikman het eerste leermoment. “De volgende stap is dat ze peuken vanaf de grond inleveren. Als andere kraaien dat zien, kopiëren ze dat gedrag. De ideale plek voor de CrowBar is een open omgeving met veel kraaien, vaak aan de rand van een stad. Van daaruit vliegen ze – hopelijk – naar allerlei plekken om peuken op te pikken.”

Ethisch vraagstuk

Net als opruimhond Joy kreeg het kraaienconcept internationaal veel aandacht. Spikman: “We kregen interviewverzoeken vanuit de hele wereld, van techbloggers tot BBC Radio. Ook ontvingen we veel mailtjes, onder andere van een Amerikaanse scholier wiens leraar hierover had verteld. Hij vond het fascinerend.

Toch waren niet alle reacties op de opruimende dieren positief. Nadat labrador-eigenaar Alex van Eck te gast was geweest bij RTL Late Night, ontving hij veel negatieve berichten. “Met name dat het gevaarlijk zou zijn voor de hond.” Spikman: “Bij ons vielen mensen vooral over het feit dat we dieren inzetten om onze troep op te ruimen. De

meesten vonden het idee tof, maar de uitvoering moreel onaanvaardbaar.”

Een begrijpelijke reactie, vindt dierethicus Willem Vermaat. “In de eerste plaats moet je je afvragen hoe gerechtvaardigd het überhaupt is dat we dieren als instrument gebruiken en onze wil opleggen. We domesticeren honden en katten voor ons plezier en halen kuikens en kalveren weg bij hun moeders voor vlees- en zuivelproductie.”

Hoe moreel aanvaardbaar het gedrag is dat we dieren aanleren, hangt volgens Vermaat af van verschillende aspecten. “In hoeverre ontregelen of beschadigen we hun natuurlijke doen en laten? Wat is het doel van het aangeleerde gedrag? Welke risico’s loopt het dier? En wat is ervoor nodig om het gewenste gedrag te vertonen? Is het simpel aan te leren met een beloning of kost het veel training met bestraffende middelen?”

Op basis van deze factoren zijn gradaties in aanvaardbaarheid aan te brengen, vervolgt Vermaat. Daarbij maakt hij een vergelijking

met dieren die voor andere doeleinden dan het opruimen van afval worden ingezet. “In landen als Cambodja en Tanzania helpen ratten bij het opsporen van landmijnen. Het trainen daarvoor kost veel tijd, je ontnemt ze alle vrijheid en het is ook nog eens erg gevaarlijk.”

Dat is natuurlijk anders dan honden die flesjes oprapen, erkent Vermaat. “Die gaan al dagelijks op pad met hun baasje en het verzamelen van afval maakt ze waarschijnlijk gelukkiger dan de hele dag binnen zitten.” Bij het idee van de peukopruimende kraaien zijn meer kanttekeningen te plaatsen, vindt Vermaat. “Je maakt ze in bepaalde mate afhankelijk van een systeem. Dat kan hun

natuurlijk gedrag verstoren en ervoor zorgen dat ze verwend raken. Wat gebeurt er bijvoorbeeld als je ineens stopt met belonen?”

Daarnaast kleven er voor dieren gezondheidsrisico’s aan het opruimen van afval. Wat als dieren afval inslikken of zich verwonden? Van Eck heeft Joy bewust aangeleerd om alleen blikjes en flesjes op te ruimen. “Van voedsel en glas blijft ze af. Ze heeft gelukkig nog nooit iets doorgeslikt. Ik ben ook altijd in de buurt, zodat ik in de gaten kan houden wat ze oprappt. Het laatste wat ik wil, is haar in gevaar brengen. Ze is m’n beste vriend.”

Over de risico’s van peuken voor kraaien is →

“Het laatste wat ik wil, is mijn hond in gevaar brengen. Ze is m’n beste vriend”

→ volgens Spikman weinig bekend. “Ik ken alleen een onderzoek over mogelijk hele kleine hoeveelheden giftige stoffen van sigarettenfilters in bloed bij vogels die peuken in hun nest verstoppen om ongewenste indringers buiten de deur te houden. Ook kan het gevaarlijk zijn als vogels peuken aanzien voor voedsel. Maar ook dit is niet bewezen. Als ons aantoonbare gezondheidsrisico's bekend zouden zijn, waren we direct gestopt.”

Dweilen met kraan open?

Schadelijk of niet, het meest relevant blijft voor dierethicus Vermaat het vraagstuk of we dieren moeten inzetten voor het opruimen van onze rotzooi. “In feite plaatsen we ons hiermee twee keer boven de natuur. Eerst vervuilen we het milieu met onze troep en vervolgens trainen we dieren om het weer op te ruimen. Terwijl het veel eenvoudiger is om afval überhaupt niet op straat te gooien. Nu is het dweilen met de kraan open.”

Met dat laatste is Van Eck het niet helemaal eens. “Het werkt twee kanten op. Als je mensen aanleert rommel op te ruimen – met of zonder hond – zijn ze sneller geneigd geen rotzooi meer te maken. Als ik met Joy langs scholen en bedrijven ga, zie ik hoe bewust het mensen maakt van hun eigen gedrag. Soms ontstaat zelfs een spontane clean-up.” Ook Spikman ziet gedragsverandering het liefst van mensen zelf komen. Inmiddels is Crowded Cities dan ook gestopt met de verdere ontwikkeling van de CrowBar. “We trokken op een gegeven moment de conclusie dat het toch niet helemaal ethisch verantwoord was. Met name vanwege de ondui-

delijke impact op het gedrag van kraaien.” Bovendien hadden ze al een belangrijk doel bereikt, vervolgt Spikman, namelijk mensen een spiegel voorhouden. “Het project heeft een probleem zichtbaar gemaakt en het besef bijgebracht dat we onze eigen troep moeten opruimen. Ik geloof overigens nog steeds dat dit concept kan werken. Alleen dan niet met vogels, maar met mensen die peuken inleveren voor een beloning. Een soort statiegeld op sigaretten dus.”

Hond én baas

Van Eck is zeker niet van plan om te stoppen. Integendeel. De hondenbeweging van Enjoycleaningup groeit met de dag. Tijdens het rondje Middelwaard spreken meerdere baasjes Van Eck aan met de mededeling door zijn organisatie geïnspireerd te zijn geraakt. De een ruimt nu zelf rommel op tijdens het uitlaten, een ander is druk bezig haar hond te trainen in het oprapen van flesjes. Het mooie vindt Van Eck het samenspel tussen baasje en hond. “Als je alleen afval gaat opruimen, voelt het als straf. Maar als team is het een leuke activiteit. Het kan bovendien heel effectief zijn. In Nederland zijn ongeveer 1,7 miljoen honden. Die worden gemiddeld vier keer per dag uitgelaten. Als elk baasje en elke hond telkens één stuk afval oprapen, verzamel je bijna 14 miljoen stuks afval per dag.” De oogst van Joy vandaag is een volle vuilniszak, met name door de slotronde onder het viaduct. Van Eck: “Een mooie opbrengst. Al ben ik met een magere oogst ook altijd blij. Dat betekent namelijk dat er weinig rommel ligt.” Terug bij de auto mag het vestje van Joy weer af. Ze wordt meteen rustig. “Maar als ze straks nog ergens een flesje ziet liggen, zal ze het niet laten dat op te rapen.” □

In Nederland komt jaarlijks naar schatting tussen de 35 en 140 miljoen kilo zwerfafval op straat of tussen het groen terecht. Als het gaat om peuken belanden elk jaar ongeveer 10 miljard sigarettenfilters op de grond. Bij de jaarlijkse Beach Cleanup in augustus haalden vrijwilligers nog bijna 60.000 peuken van het strand.

De gevolgen van al dat afval zijn groot, vooral voor natuur en milieu. Zo verontreinigt een peuk liefst acht liter grondwater. Daarnaast groeit de verzameling voorbeelden van dieren die zijn overleden door afval, zoals de mondkap-meeuw, McFlurry-egel en zeedieren met magen gevuld met plastic.

Bron: Milieucentraal en Stichting De Noordzee

“Als elk baasje en elke hond telkens één stuk afval oprapen, verzamel je bijna 14 miljoen stuks afval per dag”

Ingrid Robeyns (49)

Is: politiek filosoof, econoom en hoogleraar ethiek

Missie: een eerlijke verdeling van alle lasten en risico's

Wat is het belang van ethische vragen in het klimaatdebat? “Als ethicus kijk ik naar de morele kant van het klimaatvraagstuk: hoe verdelen we de kosten, lasten en risico's op een eerlijke manier? De huidige verdeling is onrechtvaardig en ongelijk. Westerse landen hebben de grootste CO₂-voetafdruk per inwoner, maar niet-westerse landen lijden het meest onder klimaatverandering. Daarnaast is het oneerlijk dat we de problemen voor ons uit schuiven. Ik ben dan ook voorstander van een ombudsman voor de toekomst. Iemand die bij besluitvorming constant de vraag stelt: wat betekent dit voor toekomstige generaties?”

U vindt dat we de strijd tegen klimaatverandering moeten zien als oorlogsvoering. Wat betekent dat? “Met zo'n benadering geef je aan: we zetten onze meningsverschillen opzij en gaan direct en verenigd de strijd aan. De politiek moet durven zeggen: oké, het vraagt allemaal veel van ons, maar uiteindelijk besparen we een hoop ellende. In plaats daarvan debatteren we eindeloos en hoor je voortdurend: kan niet, kost te veel geld. Maar toen de coronacrisis uitbrak, bleken de zakken enorm diep.”

Kunnen we het tij nog keren? “De wetenschap laat zien dat het momenteel lastig is optimistisch te zijn over de toekomst. Maar hoop heb ik nog wel. Er zijn genoeg mogelijkheden om dingen te veranderen. Kijk naar de gewonnen rechtszaken tegen de overheid en Shell, en de groeiende klimaatbeweging. Met scherpe vragen, argumenten en analyses hoop ik bij te dragen aan deze verandering. Maar uiteindelijk moeten de oplossingen komen van burgers, politiek en bedrijven. De grote vraag is of we met z'n allen bereid zijn om ons aan te passen.”

“Ik ben voorstander van een ombudsman voor de toekomst”

Waarom we varkens eten

Hou je vast, dit kan best confronterend zijn:

“Als er Olympische medailles werden uitgereikt aan de diersoorten die er vandaag de dag het ellendigst aan toe zijn op aarde, dan zou het een nek-aan-nekrace worden tussen de koeien, varkens en kippen die wij mensen fokken om in onze grillige wensen en behoeften te voorzien.”

Sociaal-psycholoog Melanie Joy maakt zich druk over de bio-industrie. Haar boek hierover is spraakmakend en nu, als onderdeel van de nieuwe *Dierenrechtenbibliotheek* van Uitgeverij Noordboek, ook in Nederlandse vertaling verschenen. Waarom houden we van honden, maar eten we varkens en dragen we koeien, vraagt ze zich af. Waar is onze empathie gebleven? Waarom blijven we, ondanks alle wreedheden in slachthuizen, toch dieren eten? Is dat omdat we dat nu eenmaal zijn gewend?

Joy wijst ons op de mythe dat het eten van vlees normaal, natuurlijk en noodzakelijk is. *“Deze Drie Ennen van Rechtvaardiging”*, zoals zij ze noemt, *“zitten zo ingebakken in ons sociale bewustzijn dat ze ons handelen sturen zonder dat we erbij na hoeven te denken. Ze maken ons in wezen geestelijk en emotioneel blind.”*

Veel bedrijven hebben er belang bij dat deze mythe in stand gehouden wordt. Maar het kan anders, en dat weten we. Het is helemaal niet nodig, natuurlijk en normaal om vlees te eten. Er zijn genoeg alternatieven, die vaak ook nog veel gezonder zijn én minder belastend zijn voor het klimaat.

“In een groot deel van de wereld eten mensen dieren niet omdat ze daartoe genoodzaakt zijn, maar omdat ze ervoor kiezen.”

De grote verdienste van Melanie Joy is dat ze de gewoontegetrouwe, vanzelfsprekende manier waarop veel mensen dagelijks ‘hun’ portie vlees eten, expliciet maakt.

We weten allemaal wat een vegetariër is, maar waarom hebben we geen woord voor mensen die wél vlees eten? Vinden we het eten van vlees soms te gewoon voor woorden? Alsof daar geen keuze aan ten grondslag ligt? Noem het beestje dan maar bij een naam, stelt de auteur. Ze voegt de daad bij het woord en introduceert een nieuw begrip: de ideologie die mensen ertoe brengt bepaalde dieren te eten, noemt zij ‘carnisme’. En vanaf nu staat dat carnisme ter discussie.

Thomas van Slobbe

Waarom we van honden houden, varkens eten en koe dragen. Een introductie in carnisme. Melanie Joy. Uitgeverij Noordboek, september 2021. ISBN: 9789056157654, 247 pagina's. Prijs: € 22,50.

PUBLICATIES

Ontdek je Plek

Praktisch iedereen brengt meer tijd door achter schermen en minder in de natuur. Veel mensen hebben in de natuur dan ook geen plek waarmee ze zich verbonden voelen. Maar als we ons contact met de aarde willen herstellen, dan gaat dat via die plek, betoogt kunsthistoricus Marcel van Ool. Op de Plek is respect voor de niet-menselijke natuur vanzelfsprekend. Wie geluk heeft, kent zo'n Plek. Anderen kunnen haar nog ontdekken. Van Ool neemt de lezer mee langs de Plekken van schrijvers, dichters en natuurbeschermers. Hij besteedt aandacht aan veranderingen in het landschap die verlies van de Plek veroorzaken, en draagt hier oplossingen voor aan.

Het innige landschap. Een kleine geschiedenis van de Plek. Marcel van Ool. KNNV Uitgeverij i.s.m. Staatsbosbeheer, september 2021. ISBN 9789050118453. 80 pagina's, paperback. Prijs: € 9,95.

Man en Berg

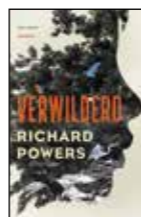
Bijna alle verhalen van de Italiaanse schrijver Paolo Cognetti gaan over mannen die de bergen in trekken om daar, oog in oog met de natuur, te vinden wat ze zoeken. Een frisse start, rust, en simpele antwoorden op ingewikkelde levensvragen. In de roman *Het geluk van de wolf* ontmoet schrijver Fausto de kunstenaar Silvia, die net als hij de wildernis heeft opgezocht. (Eindelijk, een vrouw!) Als Fausto in de lente terugkeert naar de stad, die hij zo bewust had achtergelaten, blijven de bergen hem roepen.

Het geluk van de wolf. Paolo Cognetti. De Bezige Bij, september 2021. ISBN: 9789403149011. 208 pagina's, hardcover. Prijs: € 21,99.

Vader, zoon, kosmos

Zijn vrouw wilde de natuur van de ondergang redden. Nu zij er niet meer is, wil zijn zoon die taak volbrengen. Het negenjarige jongetje spendeert uren aan tekeningen van bedreigde dieren en raakt ernstig van slag bij nieuws over de klimaatcrisis. Theo Byrne zelf is astrobioloog en zoekt als het leven het toelaat, naar ander leven in de kosmos. Tegen beter weten in doet hij pogingen zijn zoon te helpen bij zijn buitenaards dappere missie. In de romans van Richard Powers is de wetenschap stamgast. Toch is *Verwilderd* bovenal een intiem portret van de liefde van een vader voor zijn zoon.

Verwilderd. Richard Powers. Atlas Contact, september 2021. ISBN 9789025471392. 204 pagina's, paperback. Prijs: € 22,99.

Kettingreactie

Kunnen consumentenactivisme en systeemverandering samengaan? Misschien wel: onder het motto “Wat willen we nog minder?” wil documentairemaker Kees Brouwer een nieuwe beweging ontketen. Dat doet hij met Reaction, een tegenhanger van grote winkelketens.

“Een deel van de samenleving wordt verslaafd gemaakt aan het kopen van goedkope rommel”, vertelt Kees Brouwer. “Ik vind dat iedereen recht heeft op kwaliteit, zonder dat het ten koste gaat van duurzaamheid, milieu of mensenrechten. En dat hoeft niet per se duur te zijn.”

Het begrip *Reaction*, als tegenhanger van grote winkelketens, spookte al jaren door zijn hoofd. Zijn idee kreeg pas vorm toen hij zich realiseerde dat er eigenlijk voor alles wat we nodig hebben hoopvolle alternatieven zijn. “Als filmmaker maak ik de beweging zichtbaar. Ik hoefde dus alleen maar te vragen of ondernemers zich bij *Reaction* willen aansluiten.”

Brouwer wil de kijker laten zien dat je niet naar de Noordpool hoeft om ijsberen te redden. “Je kunt ook thuis je bijdrage leveren, door niet naar grote winkelketens maar naar *Reaction* te gaan.” De filialen verschillen van uiterlijk en assortiment, maar delen dezelfde kernwaarden. Ze zijn duurzaam, sociaal en lokaal. Zijn documentaire is wat hij een “waargebeurd” verhaal noemt. Hij zit er nog middenin. “Ik heb eerst zelf wat ondernemingen benaderd, die allemaal ja zeiden. We zijn ze daarna gaan filmen. Vanaf het moment dat ik met een manifest en een teaser naar buiten kwam, hebben we ongelofelijk veel reacties gehad. Mensen bieden onbezoldigd hun diensten aan. Sommige mensen willen er geld in steken zonder er ook maar iets voor terug te hoeven. Uit alle hoeken van het land melden mensen zich aan. Het is echt een kettingreactie van mensen die uit overtuiging en idealisme voelen dat het anders moet. Ze doen heel verschillende dingen, maar denken allemaal: als we het samen doen, valt er echt wat te veranderen.”

Waar *Reaction* eindigt, is onduidelijk. Brouwer wil dat er een dynamische beweging ontstaat en probeert daar met iedereen die zich aansluit een goede vorm voor te vinden. Meedoen kan via vpro.nl/reaction.

De VPRO zendt de documentaire uit in het kader van de Dutch Design Week (DDW) in Eindhoven. Brouwer staat daar die week met zijn ‘mental foodtruck’. De bus dient tegelijkertijd als etalage met producten van de verschillende filialen van *Reaction*. “Ik verkoop geen eten, ik heb alleen een boodschap: je kunt andere keuzes maken door bij ons te shoppen.”

Wendy Koops

Reaction, 17 oktober om 20.20 uur op NPO 2 en 16 t/m 24 oktober live op de Dutch Design Week.

FESTIVAL Cousteau

Het is bijna onvoorstelbaar, maar voor Jacques Cousteau en zijn films wist niemand hoe de wereld er onder water uitzag. De documentaire *Becoming Cousteau* duikt in zijn fascinerende leven en carrière. Cousteau begon als avonturier en ontdekker, in een tijd waarin nog weinig over dierenrechten, vervuiling of de nadelen van exploratie werd nagedacht. Zo ontdekte hij Abu Dhabi's eerste olieveld, met alle gevolgen vandien. Gaandeweg zijn leven werd hij steeds somberder en vanaf de jaren 70 zette hij zich in als milieu- en klimaatactivist. De film laat zien hoe ingrijpend hij met zijn uitvindingen de wereld heeft veranderd en hoe weinig er naar zijn waarschuwingen over vervuiling, ontbossing en CO₂-uitstoot is geluisterd.

Becoming Cousteau, te zien op IDFA (17 t/m 28 november).

BIOSCOOP Frontlinie

De makers van de documentaire *On Thin Ice* noemen het de frontlinie van klimaatverandering: Siberië. Ruslands koudste regio Jakoetië kampt voor het derde jaar op rij met grote bosbranden die natuurreservaten verwoesten en enorme hoeveelheden broeikasgassen de atmosfeer inpompen. Hitterecords worden verbroken. Ook de Siberische permafrost smelt, waardoor enorme kloven en kraters in de bodem ontstaan, waaruit grote hoeveelheden methaan vrijkomen. Lange tijd waren deze gebieden no-go-zones. De crew van *On Thin Ice* laat zien hoe dramatisch de wateren, bodem en lucht van Siberië veranderen en hoe bedreigend dit is voor de inheemse bevolking en flora en fauna. Heeft deze ecologische ramp ook gevolgen voor de rest van de wereld?

Nature on Tour: On Thin Ice, nu te zien in de bioscoop.

FESTIVAL Jeugd

In *Captain Nova*, de openingsfilm van Cinekid, reist een gevechtspiloot vanuit 2050 terug in de tijd om een desastreuze milieuraamp te voorkomen. Verjongen blijkt een uitermate onhandige bijwerking van tijdreizen. Wie luistert er nou naar een meisje van twaalf? Het mediafestival voor kinderen heeft naast interessante, toffe films voor jonge mensen een interactieve speeltuin opgetuigd, met multimediatoepassingen waarin klimaat en ecologie een rol spelen. Zoals in de interactieve installatie *Field*, waarin kinderen door te bewegen (lopen, rennen, kruipen, zwaaien of springen) veranderingen in een digitaal bloemenveld in gang zetten. Planten bestuiven elkaar, er groeien bloemen en daar komen vlinders op af. Alles

beïnvloedt elkaar en is met elkaar verbonden. Net als in een echt ecosysteem.

Cinekid Festival, van 13 t/m 31 oktober in het hele land.

Denk je na over je testament?

Het Persoonlijk Dossier helpt!

Weten jouw dierbaren waar je belangrijke papieren liggen als je er niet meer bent? En wat precies je wensen zijn? Leg het vast in je Persoonlijk Dossier.

Ik help je graag om wat moeilijk lijkt, een stukje gemakkelijker te maken. Het geeft een rustig gevoel te weten dat alles goed geregeld is.

Neem contact met me op voor een vrijblijvend gesprek. Of vraag direct het Persoonlijk Dossier aan.

Esther Martens
T 020 5507 424
esther.martens@milieudefensie.nl

milieudefensie
voor veranderaars

Dankbare oogstsoep

Oranje pompoenen, geurende bossen munt, bonkige rode bieten, volle kroppen andijvie, de laatste tomaten, bakjes frambozen, takken rozemarijn en salie, pastinaken, hazelnoten en kievitsbonen. Een rondje door de moestuin heeft een keukentafel vol eetbaars opgeleverd. Wat een rijkdom, gekregen van de grond. Vergeten zijn de vele uren spitten, zaaien, schoffelen, de mislukte spinaziezaaisels, de naaktslakken die de sla en boerenkoolplantjes opraten, de schimmels die de tomaten deels deden rotten.

Nu is er overvloed. Dankbaarheid, dat dat nu daar zo allemaal ligt om mij en mijn naasten te voeden. Wie of wat moet ik eigenlijk bedanken? De zon die alles heeft doen groeien? De bodem, die zoveel uiteenlopende gewassen met duizend-en-een smaken weet voort te brengen? De regen, voor de cruciale watertoevoer? De planten, die met hun fotosynthese en zuurstofproductie iets kunnen waartoe wij niet in staat zijn? Mijn dankbaarheid strekt zich tot zoveel uit, dat je er bijna religieus van zou worden. Of misschien zelfs helemaal. Met enige schroom schrijf ik het op, bang om voor soft en zweverig te worden aangezien, maar gesterkt door Robin Wall Kimmerer. In haar schitterende boek *Braiding Sweetgrass*, combineert deze Amerikaanse botanicus en lid van de Citizen Potawomi Nation, wetenschappelijke en inheemse kennis over planten.

Mijn dankbaarheid voor de overvloed van mijn moestuin strekt zich tot zoveel uit, dat je er bijna religieus van zou worden

Naar aanleiding van een Onondaga Nation-dankbaarheidsceremonie schrijft ze: "Alhoewel dankbaarheid uitdrukken iets onschuldigs lijkt, is het een revolutionair idee. De erkenning van overvloed, in plaats van schaarste, ondermijnt een economie die drijft op het creëren van onvervulde verlangens. Dankbaarheid cultiveert een ethiek van vervulling, maar de economie heeft leegheid nodig."

Wie dankbaar is, gaat niet op zoek naar de kortstondige, vluchtige voldoening van nieuw gekochte spullen. Maar hoe kun je nu dankbaar zijn in een wereld waarin tegelijkertijd zoveel misgaat en kapot wordt gemaakt, waar hebzucht en materialisme heersen? "Huilen, laten we huilen!", zegt Kimmerer daarover. "En dan weer voelen dat we ademen. Merken dat we gevoed worden door de elementen in het universum. Waar we, als dank, goed voor proberen te zorgen." Amen. Met een flinke pan van deze verwarmende oogstsoep vieren we het leven.

Michiel Bussink verbouwt eten, geeft workshops over eten en schrijft over eten. Onder andere in zijn boeken *Eten uit de buurt*, *Lekker landschap*, *Ik eet dus ik ben* en *Smaakboek Achterhoeks fruit*. Vind hem op michielbussink.nl.

Service | Recept

Pastinaak-bietsoep

- 1 flinke ui
- stukje verse gember
- mespunt sambal of half rood pepertje
- 2 flinke pastinaken
- 2 grote of 3 kleine rode bieten
- bouillon
- biologische sinaasappel
- 2 deciliter volle yoghurt
- peper en zout

Voor de kruidenboter

- half pakje roomboter
- theelepel mosterd
- 1 teen knoflook, uit de knijper
- 3 blaadjes salie
- snuf zout

Fruit de gesnipperde ui met de geraspte gember en de sambal of het

gesnipperde pepertje. Voeg de geschildte en in stukjes gesneden pastinaken en bieten toe. Laat even smoren. Voeg de bouillon toe, totdat alles net onderstaat. Laat een half uurtje zachtjes koken. Maak ondertussen de kruidenboter door de mosterd, uitgeperste teen knoflook, zout en gehakte salie door de zachte boter te prakken.

Schil de sinaasappel met een dunschiller. Pers de sinaasappel uit. Pureer de soep met een staafmixer, breng op smaak met het sinaasappelsap, en peper en zout.

Hak de sinaasappelschil met een scherp mes in heel kleine stukjes.

Schenk de soep in een bord of kom. Doe een beetje yoghurt in het midden en garneer met de sinaasappelschil. Serveer met stevig brood en kruidenboter.

De duurzame dood

De laatste voetafdruk die je op de aarde achterlaat, is die wanneer je haar verlaat. Rest de vraag: doe je duurzaam tot ná het bittere eind? En vooral, hoe? Van cremeren tot composteren, *Down to Earth* onderzoekt vijf meer of minder milieuvriendelijke manieren om te gaan.

Cremeren

De meeste mensen kiezen ervoor gecremeerd te worden. In 2017 was dat zo'n 65 procent.

Voordelen Weinig restmateriaal. Snel. Hygiënisch. As kan op verschillende manieren verwerkt worden. Urn neemt niet veel ruimte in.

Nadelen Met het gas dat wordt gebruikt voor een crematie kun je volgens Milieucentraal 140 (!) keer douchen. Door het verbranden van de kist gaat waardevol hout verloren en komen er giftige stoffen vrij, zoals formaldehyde uit de lijm die wordt gebruikt in de meeste kisten. Ook het in rook opgaan van vullingen en protheses zorgt niet voor een frisser hemelgewelf.

Impact Cremeren kost veel energie. Met een elektrische oven wordt daar fiks op bespaard, mits deze draait op zonne- of windenergie. Elektrisch cremeren staat nog in de kinderschoenen. In

2019 werd het eerste elektrische crematorium van Nederland geopend.

Ook de rouwstoet van en naar het crematorium heeft veel impact. TNO berekende dat bijna de helft van de 208 kg CO₂-uitstoot die een crematie veroorzaakt komt door het transport. Milieuvriendelijke alternatieven zijn er genoeg: een koets, een fiets en zelfs een rouwbus behoren tot de mogelijkheden.

Resomeren of bio-cremeren

Je lichaam laten oplossen in heet water met kaliumhydroxide: 25 procent van de mensen overweegt zich te laten resomeren zodra dat wettelijk is toegestaan in Nederland. Het proces duurt 3 uur. Alles wat overblijft zijn je botten. Die zijn dan zo poreus geworden dat ze gemakkelijk vermalen kunnen worden tot een poeder dat vergelijkbaar is met as.

Voordelen Kist kan hergebruikt worden. Vloeibare overblijfselen kunnen

door het riool worden gespoeld: biedt wellicht mogelijkheden voor liefhebbers van een zeemansgraf. Uitstrooien is mogelijk.

Nadelen Wetgeving is in de maak, maar het is nog niet duidelijk wanneer of waar het kan. Niet iedereen vindt het een even prettig idee om de restvloei-stof in het riool te laten verdwijnen.

Impact Een resomatie vergt 500 liter water. Volgens een onderzoek van TNO uit 2015 is het de meest milieuvriendelijke uitvaart, onder andere omdat

resomeren het recyclen van metalen uit tanden en protheses mogelijk maakt. Maar in 2005 concludeerde de TU Delft dat het verschil in impact tussen resomeren, cremeren en begraven vrijwel nihil is. Of het wenselijk is grote hoeveelheden kaliumhydroxide te lozen is niet onderzocht. Kaliumhydroxide is een bijtende en irriterende chemische stof.

Natuurbegraven

Begraven worden in een natuurgebied is steeds populairder. Volgens de Landelijke Organisatie van Begraafplaatsen waren er in 2019 ongeveer 1500 natuurbegravenissen.

Voordelen Geen grafsteen nodig. Geen onderhoud of grafkosten. Materiaal dat wordt gebruikt (kist en kleding) is allemaal biologisch afbreekbaar. Graf hoeft nooit geruimd te worden.

Nadelen Graf is niet gemarkeerd en dus ook niet gemakkelijk te vinden. Er zijn nog niet veel natuurbegraafplaatsen, dus reizen is bijna altijd nodig.

Impact Niet iedereen is even enthousiast over natuurbegraven. Hoogleraar Milieukunde Lucas Reijnders stelt dat het menselijk lichaam zo veel gifstoffen bevat dat het, eenmaal begraven, de aarde eerder zal vervuilen dan verrijken. Met lood, kwik en cadmium bijvoorbeeld. Maar gelukkig bestaat er mycelium en waar mycelium is, is hoop. Binnen- en buitenlandse ontwerpers gebruiken de schimmel om kleding en kisten te maken om overledenen in te begraven. Mycelium is een opruimkampioen. Het breekt alles af, ook gif, en helpt de bodem gezond te maken.

Composteren

Weer onderdeel worden van de natuur, wie wil dat nou niet? In Washington is het mogelijk en in België wordt er mee geëxperimenteerd: humaan composteren. Het lichaam wordt in een wade op een bed en onder een deken van houtsnippers, plantafval, compost en schimmelculturen gelegd. De natuur doet zijn werk. In Washington vindt dit plaats in een soort cabine.

Voordelen Neemt alleen tijdelijk ruimte in. Leven geven met je dood, het kan troostend zijn en nuttig is het zeker. Geen steen, kist, urn, kleding of energie nodig. Geen onderhoudskosten.

Begraven

Pas sinds 1955 is cremeren wettelijk toegestaan. Daarvoor werden mensen begraven.

Voordelen Milieuvriendelijk transport is erg haalbaar: met meer dan 3000 begraafplaatsen in Nederland (tegenover 115 crematoria) hoef je nooit ver te reizen. De keuze in duurzame kisten, grafmanden of draagbaren is groot: karton, wilgentenen en zelfs bananenblad (hoewel dat laatste wel geïmporteerd moet worden).

Nadelen Grafstenen worden veelal gemaakt van graniet, dat van ver komt en bovendien vaak niet vrij is van kinder- en/of slavenarbeid. Een graf neemt nogal wat ruimte in beslag: 10 m² per persoon. Een graf moet onderhouden worden en er zijn grafkosten.

Impact Een begrafenissen is goed voor 95 kilo CO₂-uitstoot, die grotendeels wordt veroorzaakt door de productie en het transport van de grafsteen. Per jaar worden er 30.000 nieuwe grafstenen gemaakt. 20 miljoen kilo daarvan komt uit India of China. Geruimde stenen worden vaak vermalen en gebruikt om asfaltwegen te repareren. Zonde, want met een beetje slijpen is een grafsteen weer als nieuw.

Geen luchtvervuiling. Geen CO₂-uitstoot.

Nadelen Vooral nog is composteren toekomstmuziek.

Impact Een menselijk lichaam levert 1,5 kuub compost op. In Nederland groeit de belangstelling voor humaan composteren. Er is nog weinig onderzoek gedaan naar de kwaliteit van menselijke compost. Is het vrij van gifstoffen? Kan het geen infecties veroorzaken? Er is een onderzoeksgroep in opstartfase die gaat onderzoeken hoe humaan composteren op een veilige manier mogelijk gemaakt kan worden: De Humusator.

De kippen van Vos

De kippen van Eva Vos scharrelen lekker door de boomgaard op landgoed de Buitenhof in Loosdrecht. Misschien niet het meest efficiënt, maar wel zoals de natuur het heeft bedoeld. Met financiële hulp van aandeelhouders uit de buurt wordt duurzaam, diervriendelijk boeren voor Vos een eitje.

Tekst **Emma Meelker** Beeld **KipEigen**

Tussen de fruitbomen van landgoed de Buitenhof in Loosdrecht scharrelen de kippen van Eva Vos. Of nou ja, ze zijn niet helemaal van Eva Vos: ze zijn ook van de 95 leden die een 'eieraandeel' hebben in haar project KipEigen. Voor 220 euro per jaar delen ze in de opbrengst.

Kleine boerderijen en tuinderijen die bijzonder natuurvriendelijk willen boeren, kiezen vaker voor dit model van gemeenschapslandbouw, ook wel Community Supported Agriculture (zie kader) genoemd. Het geeft ze een redelijk stabiel inkomen, waardoor ze ook zonder veel gedoe kunnen investeren in een natuurvriendelijke manier van werken. In het geval van KipEigen betekent dat: een niet-doorgefokte kippensoort die door het groen scharrelt, stofbaden kan nemen en leeft van gras en groente- en fruitresten.

Hoe kwam je op het idee van een gemeenschappelijke kippenhouderij?

"Mijn opleiding dierwetenschappen aan Wageningen University & Research was vooral gericht op de intensieve veehouderij. Ik kon daarmee bijvoorbeeld bij grote veebedrijven gaan werken, en boeren adviseren over hoe hun dieren gezond te houden in dat systeem. Maar tijdens een uitstapje naar een varkenshouderij werd ik getroffen door de omstandigheden waaronder de die-

ren leefden. Ik heb daarna nooit meer goedkoop vlees bij de supermarkt gekocht. In mijn master koos ik voor veel vakken over biologische landbouw. Daar leerde ik over agro-ecologie, dat landbouwdieren als een schakel in het ecosysteem ziet, zoals de natuur bedoeld heeft. Dat principe wilde ik graag in de praktijk brengen."

Welke schakel vormen jouw kippen in het ecosysteem van het landgoed?

"Mijn tweehonderd hennen scharrelen in de boomgaard, dat is ruimte die anders niet gebruikt zou worden. Ze houden gras kort, bestrijden plaaginsecten en eten halfrot fruit van de grond. Tegelijkertijd vinden de kippen het fijn in de schaduw, het zijn tenslotte bosdieren. De haantjes leven bij de composthoop, eten de slakkeneitjes – iets wat de tuiniers van het landgoed heel fijn vinden – en voegen met hun uitwerpselen stikstof toe aan de composthoop. En dat is alleen nog maar als je de kippen op een plek zou houden."

Wat jij niet doet.

"Nee, ik heb vier kippenkarren, waarin de hennen 's nachts op stok gaan. Ik kan ze verplaatsen, waardoor de kippen steeds op een ander stuk land scharrelen. Daarmee kom je in het territorium van de regeneratieve landbouw: zolang je een stuk grond niet uitput, niet overbegaast en niet vergiftigt met te veel mest, kan begrazing juist zorgen voor

diepere wortelgroei in de bodem. Daarmee slaat de bodem meer CO₂ op en houdt die meer water vast. Als je het goed doet, kun je zelfs netto koolstof uit de atmosfeer halen en zo klimaatpositief werken."

Je geeft advies aan boeren die volgens deze agro-ecologische principes willen werken. Is er veel vraag naar?

"Boeren hebben heel lang van de overheid, de banken en grote supermarkten gehoord dat ze almaar groter en intensiever moesten worden om hun hoofd boven water te houden. Ze hebben enorme investeringen gedaan om zo efficiënt mogelijk te werken. Een melkrobot kost bijvoorbeeld al 200 duizend euro. Ik zie dus nog veel weerstand bij

Oogstdelen

Er zijn ondertussen bijna honderd (stads)landbouwprojecten in Nederland die volgens het principe van Community Supported Agriculture (CSA) werken. Daarbij verbinden burgers zich aan een project door een oogstaandeel te kopen voor een heel seizoen. Op csanetwerk.nl vind je een kaart met alle projecten.

Fruitgaard-eitjes

Bij Fruittuin van West in Amsterdam, een biologisch-dynamische fruitteler met zelfpluk, scharrelen er 240 leghennen door de boomgaard. Bezoekers mogen de eieren zelf uit de leghokken halen.

Regeneratief

Bij Met natuur mee kunnen belangstellenden 'oogstgenoot' worden. Zij krijgen een maandelijks vleespakket. Op het bedrijf van voormalig boswachter Sanne Beld wordt 'gepland begraasd'. De varkens en runderen bemesten en begrazen steeds een ander stuk grond, wat volgens de leer van de regeneratieve landbouw een gezonde bodem oplevert die veel water en CO₂ vasthoudt.

Geluksvogel

Ekoplaza verkoopt eieren van een mobiele kippenkar onder het merk Geluksvogel. Ook hier mogen haantjes wat langer blijven leven en zijn de kippen deel van het ecosysteem van de boerderij: de kippenkar draait mee met de vruchtwisseling op het bedrijf en bemest steeds een nieuw stukje grond.

boeren om het radicaal anders te gaan doen. Maar volgens de Europese Commissie moet 25 procent van de landbouw biologisch zijn in 2030. En er zijn veel mensen die zich interesseren voor goed eten. Dat zie ik ook bij KipEigen: de mensen die het project steunen, zijn al erg geïnteresseerd in dierenwelzijn. En in gezondheid, want doordat mijn hennen vooral veel gras eten, hebben onze eieren een andere samenstelling met minder verzadigd vet."

Als het om gezondheid gaat, zijn mensen vaak wel bereid om wat meer geld uit te geven aan eten. Maar is die 220 euro per jaar voor een oogstaandeel niet wat veel?

"Het is natuurlijk in een keer een klap geld waarvan je niet goed weet wat ervoor terugkomt. Het fijne voor mij is dat ik met zulke betrokkenheid niet bij een bank hoefde aan te kloppen voor een lening. Sommige leden zien het bijna als een goed doel, die komen maar een paar keer per jaar eieren halen. Onze eieren zijn in de losse verkoop net zo

duur als bijvoorbeeld een biodynamisch ei: 55 cent per stuk, en dan ga ik qua dierenwelzijn nog een stuk verder. Ik heb dubbeldoelkippen, die blijven gezonder en leggen minder dan die hoogproductieve kippen die ze ook bij die diervriendelijke concepten gebruiken. Ook bij Rondeel en Kipster zijn de kippen na 1,5 jaar 'afgeschreven'. Dan hebben ze 330 eieren per jaar gelegd en daar al hun energie ingestoken. Dan zijn ze 'op'. Bovendien zijn mijn groepen kleiner: kippen kunnen tot tachtig soortgenoten herkennen. In grotere groepen komen ze steeds kippen tegen die ze niet herkennen en moet de pikorde opnieuw worden vastgelegd, daardoor kan veel onrust ontstaan."

Ik wist niet dat er nog zoveel haken en ogen zaten aan écht diervriendelijke eieren.

"Nee, ook mijn leden weten dat vaak niet. Het leukste is denk ik dat mensen meer gevoel krijgen voor waar hun eten vandaan komt. Dat ze weten: o, er zijn minder eieren

want de vos is langs geweest, of de kippen zijn nog wat jong en de eieren zijn dus wat kleiner. Ik heb ook weleens met vegetariërs gesprekken over de haantjes, een 'bijproduct' van de eierindustrie die normaal al als kuikens worden afgemaakt. Bij mij worden haantjes 16 tot 18 weken oud en dan slacht ik ze zelf. Sommigen zeggen dan: eigenlijk moet ik als vegetariër geen eieren meer eten, ik draag toch bij aan de slacht van dieren. Dan vind ik het niet erg dat ik die persoon als klant zou verliezen. Het is juist mooi dat ik heb kunnen bijdragen aan dat bewustzijn." □

KLIMMAAT MARS

6 november 2021 13:00 Amsterdam

OP STRAAT
VOOR EEN
LEEFBAAR
KLIMMAAT

Colofon

Down to Earth
Nummer 67, oktober 2021

Down to Earth is een uitgave van Vereniging Milieudefensie. Het wordt gemaakt op basis van een onafhankelijk redactiestatuut. De artikelen geven niet noodzakelijk het standpunt van Milieudefensie weer.

Contact
Postbus 19199,
1000GD Amsterdam,
020 626 26 20
redactie@downtoearthmagazine.nl
www.downtoearthmagazine.nl

Redactie
Carolien Ceton (hoofdredacteur),
Roos van Tongerlo (redacteur) en
Anne Havelaar (redacteur)

Redactieraad
Marlijn Dingshof, Karen van den Einde,
Erica Meijers, John Verhoeven

Art-direction en vormgeving
8-13 Ontwerpers, Marjan Peters.
www.8-13.nl

Druk
Senefelder Misset.
Gedrukt op 100% kringlooppapier.

Abonnement
Minimaal €35,- per jaar voor zes nummers.
Je bent dan ook lid van Milieudefensie.
Wijzigen kan bij de Servicelijn:
service@milieudefensie.nl of
020 626 26 20, ma t/m do van
09.30 - 16.30 uur. Opzeggen kan via
020 205 14 21, ma t/m do 08.30 -
21 uur, vr 08.30 - 18 uur, za 10 - 16 uur.

Advertenties
YUNO,
Henriëtte Tomassen,
06 508 44 808
info@yuno.nu,
www.yuno.nu

ISSN: 2211-0712

Bijlo belt...

... Paus Franciscus

“Met Paus spreekt u.”

“Dag Paus, met Vincent Bijlo.”

“Vincent Bijlo zegt u, wacht, ik kijk even. Pompompom, Kyrie Kyrie... wat is dat ding traag. Ja, daar heb ik u. Bijlo, Vincent Robert. Gedoopt, 1965 in Amsterdam. Eerste Communie Montessorischool Bussum. Vormsel staat niet aangevinkt. Klopt dat?”

“Ja, dat klopt. De systemen zijn goed op orde.”

“En u belt nu om een afspraak te maken om uw vormsel alsnog te doen? Dan kunt toch ook contact opnemen met een katholiek in uw woon- of verblijfplaats. Hoe komt u overigens aan mijn nummer?”

“Gewoon, Paus ingetoetst in Google. Piazza San Pietro 41. Drukste moment: zondagochtend. Zitplaatsen buiten, kindvriendelijk, u heeft vierenhalf ster.”

“En daar stond ook mijn telefoonnummer bij? Ik krijg inderdaad rare telefoontjes de laatste tijd. Gisteren belde er iemand die zei dat hij God was.”

“En hij was het niet?”

“Neeneenee, Hij gebruikt altijd het andere toestel. Maar voor het vormsel verwijs ik toch echt – even kijken – naar de parochie van Sint Barbara. Die is het dichtst bij u in de buurt.”

“Nee, Paus, ik bel voor iets anders. U heeft een oproep gedaan aan de gelovigen. Red de wereld!”

“Ja, iemand moet het doen. Als die ongelovigen er te laks voor zijn, dan doen wij het wel. Ik doe die oproep overigens niet alleen. Bart en Justin doen ook mee.”

“Wie zijn dat?”

“De dwaallichten, maar dat neem ik ze niet kwalijk. Iedereen kan van het padje raken. Bart is patriarch en Justin aartsbisschop. Wij voelen alle drie de urgentie: het kan zo niet langer. Als dat zo door gaat met de klimaatverandering en de zeespiegel blijft stijgen, verdrinken er te veel gelovigen! Dat is in niemands belang. Niet in dat van Bart, niet in dat van Justin, en al helemaal niet in dat van mij. Het gaat in Europa toch al zo slecht met mijn zaak. Dat u geen vormsel heeft gedaan, spreekt boekdelen: de mens heeft geen interesse meer in het geestelijke. Hij is murw geslagen door de vloed aan spullen die dag aan dag over hem heen golft. Wij hebben te gretig genomen van de bron, dat kan onze planeet niet verdragen. Luister, luister toch naar de roep van de aarde. O, de klok wordt geluid! Dat is de pizzabezorger. Ik heb een Divina besteld, met ham, artisjok en pepers. Hij is al voorgesneden, ik kan zo beginnen. Red de wereld, meneer Bijlo. Begin bij uzelf, zegen op uw pad, kom tot inkeer, doe dat vormsel. Stikstof zijt gij en tot stikstof zult gij wederkeren. Salve!”

Vincent Bijlo

Wil je ook een leefbare
aarde voor iedereen?

Doe een Toegift.

Iedereen maakt zich in zijn leven wel ergens sterk voor. Gewoon omdat we dat belangrijk vinden. Maar wat als je er zelf niet meer bent? Met een toegift kun je nog één keer opkomen voor de dingen die jij belangrijk vindt. Geef een schone, gezonde en eerlijke wereld door aan de mensen om wie je geeft.

► Meer weten over nalaten aan Milieudefensie?

Vraag de brochure aan en ga in gesprek met Esther Martens. Bel 020 5507 424 of mail: esther.martens@milieudefensie.nl

milieudefensie.nl/toegift

Waarom wij nalaten aan Milieudefensie

Voor ons is het altijd belangrijk geweest wat er in de wereld gebeurt. Hoe kan het beter? En wat kunnen wij er aan bijdragen?

Sinds de jaren 80 zijn we lid van Milieudefensie. Al voordat we kinderen kregen, hebben we Milieudefensie opgenomen in ons testament. Onze kinderen vinden het prima dat dat zo gebleven is. Het verhaal over eerlijk omschakelen spreekt ons erg aan. Het is nog een hele uitdaging om ervoor te zorgen dat duurzaamheid betaalbaar is voor iedereen.

Milieudefensie laat echt zien dat het anders kan.

Veel mensen voelen zich machteloos; wat kan ik doen in mijn eentje? We vinden het belangrijk dat Milieudefensie voldoende middelen heeft. Dat moet wel van mensen komen. In een vereniging doet ieder wat ie kan. De een geeft tijd, de ander geld.

Klimaatverandering moet je in samenhang bekijken. Door na te laten aan Milieudefensie vergroten we de kans dat iedereen een goed leven op deze aarde heeft.

Marc en Arnie zijn al sinds de jaren 80 lid
en steunen ons met een Toegift

9 772211 071001